

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Docent *Jóan Pauli Joensen*, Torshavn: Kring en lokalhistorisk fiskeavhandling 97
- Överantikvarie *Sverker Janson*, Stockholm: Stockholms Stadsmuseum. En betraktelse över ett stadsmuseum 102
- Fil. dr *Birgitta Skarin Frykman*, Göteborg: Mästare och gesäller i Malmö 106
- Hjördis Dahl: Högsäng och klädbod. Anmäld av fil. dr *Gertrud Grenander Nyberg*, Stockholm 110
- Gösta Arvastson: Maskinmänniskan. Anmäld av fil. kand. *Barbro Blehr*, Stockholm . 112
- Nils-Arvid Bringéus: Livets högtider. Anmäld av docent *Mats Hellspång*, Stockholm . 115
- Artur Attman m. fl. Forsmark och vallonjärnet. Anmäld av fil. lic. *Gösta von Schoultz*, Lund 116
- Hej, det är från försäkringskassan! Red. av Orvar Löfgren. Anmäld av *Mats Hellspång* . 118

- Cajsa Lindström, Sten Rentzhog och Jan Raihle: Byggnadstradition på den svenska landsbygden. Anmäld av intendent *Lena A:son Palmqvist*, Stockholm 119
- Barbara Johnson's Album of fashions and fabrics. Anmäld av förste intendent *Gudrun Ekstrand*, Stockholm 121
- Dan Bäcklund: I industrisamhällets utkant. Anmäld av docent *Sören Jansson*, Uppsala 123
- Harry Kühnel m. fl.: Alltag im Spätmittelalter. Anmäld av fil. dr *Janke Myrdal*, Stockholm 125

KORTA BOKNOTISER

- Sigurd Erixon: Offerkast och bjudhammare . 126
- Formidling av historie. Red. av Bente Hartviksen m. fl. 127
- Sonja Bratt: Aurore Strandberg 1818–1903 . 127

FÖRENINGSMEDDELANDET

- Styrelseberättelse 1987 128

RIG · ÅRGÅNG 71 · HÄFTE 4

1988

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Generaldirektör *Gunnar Petri*

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Nils-Arvid Bringéus*

Docent *Mats Hellspong*, Rigs redaktör

Docent *Elisabet Hidemark*

Intendent *Hans Medelius*

Ansvarig utgivare: Docent *Elisabet Hidemark*

Redaktionens adress: Docent *Mats Hellspong*, Institutet för folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm. Telefon 08/22 41 20

Års- och prenumerationsavgift för 1988 80:—

Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1988

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Kring en lokalhistorisk fiskeavhandling

Av Jóan Pauli Joensen

Herbert Jungståhl: Blekingefiskarna. Etnologisk studie av saltsjöfiskarna i Blekinge 1670–1985. Diss. English summary. Blekinge Läns Museums förlag. Karlskrona 1988. 254 s., ill.

Blekinge har under loppet av några få månader behandlats i två etnologiska doktorsavhandlingar. Förra hösten var jag närvarande vid Margaretha Roséns disputation på avhandlingen *Haslöborna* (se rec. i Rig 1988:1) vid Lunds universitet och den 9 maj 1988 disputerade Herbert Jungståhl på avhandlingen *Blekingefiskarna*. Denna avhandling är indelad i åtta kapitel, av vilka de fyra första handlar om tiden från 1670 till 1900, medan de övriga belyser tekniska och socioekonomiska förändringar under 1900-talet. Författaren förklarar i inledningen:

Avhandlingen har en historisk-empirisk inriktning och syftar till att klargöra hur Blekingefiskarnas levnadsvillkor och värderingar har påverkats av vissa förändringar i fiskets teknologi, lagstiftning samt fångstförsäljning.

Källmaterialet

Avhandlingen bygger på offentliga betänkan, lagtexter, fiskestatistik, kartor, uppteckningar i olika arkiv, topografisk och etnologisk litteratur samt skönlitteratur. Författaren har gjort omkring 60 timmars uppteckningar på band, fördelade på omkring 40 informanter, vilket i renskrivet skick borde motsvara ungefär 300–400 sidor. Jag har inte haft möjlighet att kontrollera användningen av källmaterialet, och de källkritiska överväganden som görs på s. 18 är också svåra att kontrollera i efterhand, men jag skulle kunna tänka mig, att författaren kunde ha givit läsaren en uppfattning

Författaren var fakultetens opponent vid disputationen vid Stockholms universitet den 9 maj 1988. Hans text har översatts från danska till svenska av Rigs redaktör.

om kön, ålder och till vilka sociala kategorier informanterna hört samt geografisk fördelning och speciellt deras ställning inom fiskenäringen, utan att detta behövde ha gått ut över deras anonymitet.

Till översikten av otryckta källor i slutet av boken har jag inga kommentarer, men de tryckta är tämligen rörigt presenterade. Här skulle jag ha föredragit att man grupperat lagar, betänkan, statistik etc för sig och låtit den övriga litteraturen stå separat. De bibliografiska upplysningarna i samband med dagstidningar och tidskrifter är i hög grad bristfälliga. Hur noter skall skrivas kan alltid diskuteras, men så vitt jag kan se korresponderar noter och angivna källor.

Beläsenhet och forskningsmässig inplacering

I förbindelse med den anförda litteraturen, som jag granskat noga, tillåter jag mig att hävda, att det skulle ha gagnat avhandlingen och varit inspirerande för författaren, om han hade givit sig mer tid på biblioteket till litteratursökning och letat sig fram till den omfattande litteratur om fiske och maritima ämnen, som han hade haft behållning av att läsa och som nu lyser med sin frånvaro i litteraturlistan. Detta gäller också mer allmänna etnologiska infallsvinklar. Ämnet har ju utvecklats snabbt under senare år. Om all väsentlig lokal litteratur om Blekinge utnyttjats är jag inte kompetent att svara på, men ett mer tillfälligt bläddrande i Blekingeboken visar, att det där finns väsentliga arbeten som inte är med men som borde ha varit det.

Det är svårt att placera avhandlingen teoretiskt eller, sagt på annat sätt, det är inte fråga om en teoretisk avhandling, men det skall också sägas till författarens heder, att han inte inger läsaren falska förespeglingar på den punkten. I gengäld får man förvänta sig av en empirisk-historisk avhandling, att den verkligen gräver fram ny empiri.

Uppenbarligen har Jungståhl varit påverkad av Fredrik Barths generativa kulturteori, eller den

”generativa modellen” som han kallar den. I litteraturlistan finns enbart Barths enligt min mening rätt tunga ”Models of social organization”, medan samlingsverket ”Socialantropologiska problem” inte finns med på listan, fastän det är utgivet på svenska. Jag tvivlar inte på att Barth, som på sin tid var en ovärderlig inspirationskälla, kunde ha varit författaren till större nytta, om han hade studerat honom mer ingående. Och inte bara Barth utan också de etnologer som låtit sig inspireras av honom. Barths entreprenör-begrepp skulle t. ex. ha varit användbart i vissa sammanhang. Då och då används i stället ämnesstermer, t. ex. nollsummespelet på s. 150, utan att de sätts in i något konkret vetenskapligt sammanhang. Möjligen skall nollsummespelet uppfattas som etnologiskt allmångods, som alla bör känna till, men jag menar att det tillhör den vetenskapliga akribin att placera in sina begrepp i en vetenskapsteoretisk kontext. Efter att ha nedtonat sitt barthianska perspektiv konstaterar författaren med viss resignation:

Sedd i stort är dock avhandlingen en deskriptiv historisk studie, vars metodiska huvudgrepp är att med vederbörlig källkritik sammanställa skilda empiriska materialkategorier till en helhetsbild av Blekingefiskarnas arbete och levnadsförhållanden – låt vara att någon fullständighet aldrig kan åstadkommas.

Det väckte en del förväntningar att se en presentation av några viktiga fiskeavhandlingar i inledningen. Jag trodde först att författaren avsåg att placera in sin egen undersökning i relation till dessa. En närmare granskning av notapparaten visar dock, att han någon gång hänvisar till Hasslöfs och Löfgrens men inte en enda gång till Roséns eller Scottes avhandlingar. Inte heller dras de in i framställningens problemdiskussioner. Härigenom verkar presentationen inledningsvis tämligen påklistrad.

Definitioner och avgränsningar

Vilka är det egentligen som Herbert Jungstahl undersöker och hur avgränsar han sitt studieobjekt? De som står i fokus är personer med fiske som enda yrke, även definierade som ”yrkesfiskare” eller ”obesuttna yrkesfiskare”, och personer med fiske som huvudsyssla, även definierade som ”besuttna yrkesfiskare” eller ”fiskarbönder”. Förmodligen förledd av SCB:s moderna yrkesklassificering har han fixerat framställningen vid dessa

kategorier. Men jag har inte lyckats upptäcka hur han i praktiken begränsat sitt studieobjekt. Margaretha Rosén upplyser om, att det från omkring 1860 blir ”svårt för att inte säga omöjligt att skilja ut yrkesfiskare från binäringsfiskare, om man inte har möjlighet att få uppgifter av informanter”. Problemet bör också ses i relation till den enskilde fiskarens livscykel och till fiskarnas pendlande mellan fiske och andra inkomstkällor i kristider, t. ex. okvalificerat arbete i stenindustrin, som det gång på gång talas om i avhandlingen. Så vitt jag kan se, så handlade det för de flesta, som bodde i skärgården, om en generell kompetens som fiskare. Alla använde båtar och redskap. Uppträdde inte samma person emellanåt i rollen som fiskare med fisket som binäring och vid andra tillfällen som heltidsfiskare? Är det inte fråga om besläktade livsformer? (Jag använder då livsform i dess allmänna betydelse, inte i den mening Højrup lägger i ordet. Men det hade inte varit ur vägen om författaren tagit ställning till det höjrupska begreppet, när det nu via Margaretha Roséns avhandling hamnat i hans egen.)

En annan svensk fiskeforskare, Orvar Löfgren, använder begreppet *ekotyp* om olika maritima anpassningsformer, sammanfattat i artikeln ”Marine ecotypes in preindustrial Sweden: A comparative discussion of Swedish peasant fishermen” (1979). Artikeln finns inte anförd i litteraturlistan. Den ger enligt min mening ett intressant perspektiv på fiskarkategorierna, vilket författaren borde ha tagit ställning till.

Det är inte heller klart, om det är ”saltsjöfiskarna” i hela sitt totala och familjemässiga sammanhang eller enbart i relation till sin näring, som undersöks. Detta borde ha definierats tydligt, så att läsaren vet om han skall uppfatta kvinnor och barn som delar av studieobjektet eller bara som bifigurer, som här och där sticker fram huvudet ur kulisserna. En annan definitionsfråga, besläktad med den förra, är om det är fiskarna eller fiskarkulturen som är undersökningsobjektet. Författaren håller för övrigt tydlig distans till kulturbegreppet.

Uppkomsten av yrkesfiskare

Författaren tar tämligen lätt på frågan om yrkesfiskets uppkomst i avhandlingens första kapitel. Via de första s.k. fiskarborgarna i Karlshamn och Sölvesborg över upprättandet av fiskeribolag övergår han till att beskriva blekingelandsbygdens yrkesfiskare. Han behandlar summariskt problemet kring ”saltsjöfiskarna” från 1748, vilka efter ansö-

kan och uppfyllande av vissa krav fick "antagningsbevis" som saltsjöfiskare och fick "laga för-svar". Vad som saknas i denna diskussion är varifrån fiskarna ursprungligen kom. Härstammade de ur ett lokalt befolkningsöverskott eller var de invandrare från andra landskap? En betydande invandring till Blekinge är belagd. Man kunde förledas till att tro att det var myndigheterna och den etablerade merkantilistiska ideologin, som till-skapade de första professionella saltsjöfiskarna i sin strävan att hålla näringarna åtskilda. Så enkelt skall problemet inte betraktas. Det hör utan tvivel samman med en demografisk faktor, som borde ha belysts bättre.

Margaretha Rosén har i sin forskning, av vilken en del har anförts i avhandlingens litteraturlista, använt en hel del energi till att förklara den blekingska fiskarbefolkningens och yrkesfiskarnas framträdande. Rosén behandlar bl. a. frågan om sambandet mellan befolkningstillväxten och uppdelningen i "besuttna" och "obesuttna". Inte minst är hennes forskningsinsats kring saltsjöfiskarnas s. k. antagningsbrev värd att observera. Det jag undrar över är varför denna forskning i stort sett nonchaleras av Herbert Jungstahl i hans behandling av blekingefiskarna. Han ger ju själv på s. 19 den upplysningen, att de två varit underkunniga om varandras arbeten.

En ny människoupfattning?

I ett citat på s. 47 säges följande:

År 1856 bildar en vändpunkt i det blekingska fiskets historia. Då först synes Hush.-Sällskapet ha vaknat till medvetande om, att det hade vissa förpliktelser äfven gentemot denna näring...

Frågan är om man i det allmänna intresset för fiskarnas säkerhet ombord kan se en generell ny människoupfattning eller spåra en mentalitetsändring. Jag har sett samma intresse för fiskarnas säkerhet i många andra sammanhang. Man kan se det i upprättandet av offentliga fyrtorn och inseglingsljus m. m. Här skulle en mentalitetshistorisk analys ha varit på sin plats.

I övrigt vill jag påpeka, att analysen av ändringarna i båtbestånden och författarens noggranna om än ibland väl utförliga argumentation i denna fråga hör till avhandlingens mest intressanta avsnitt. Man ser ansatserna till något som kunde ha blivit ännu intressantare om han kunnat sin Fredrik Barth något bättre.

Harmoni

Jag måste tillstå att jag är litet skeptisk till den inbördes harmoni som tillskrivs fiskarna. Det framgår av avhandlingen, att det traditionella samfundet vid närmare betraktande i grund och botten var baserat på en form av bristande solidaritet i själva näringsfånget. I tidningen *Fiskaren* nr 6 1933 sägs på s. 3:

Inom få yrken i världen spelar avundsjukan och avundsamheten större roll än inom fisket. Olikheter i fångstresultat under ofta till synes likartade förhållanden inverkar i hög grad att försvåra benägenheten att samarbeta. Grannarnas stora fångster inverkar i de flesta fall till lägre försäljningspris för ens egna.

Även om fiskarna levde under ett gemensamt öde var de konkurrenter. Den enskilde fiskaren fick blott den sill som fastnat i hans personliga garn, vilka var hans del av det samlade drivgarnet. Det skulle vara intressant att se en översikt av hur fångstutbytet vid "vrakfiske" fördelade sig mellan de enskilda fiskarna. En sådan översikt borde redovisa variationen i fångst inom samma garn och även diskutera fiskarnas syn på begreppet rättvisa. Jungstahl kommer in på detta på s. 95, där han säger: "För rättvis fördelning av 'fiskelyckan' fick varje fiskare i bestämd turordning ett av sina garn utsatt." Mina erfarenheter från studier av liknande problem visar, att det ofta var vissa personer som alltid hade lyckan med sig medan andra nästan alltid saknade fiskelycka. Detta skapade sina egna kulturella uttryck, men detta kommer författaren inte in på.

Vardagsliv och helgdagsliv

Avhandlingens fjärde kapitel innehåller en synkron beskrivning av fiskarnas liv i helg och söcken under 1800-talets andra hälft, kompletterad med något nyare material. Det var en period, då praktiskt taget hela familjen på ett eller annat sätt var aktiv inom fisket, något som också karakteriserar kapitlet. "Fiskarnas kosthåll och klädsel i vardagslag" (s. 111) avfärdas dock på blott två sidor, fastän man här hade kunnat behandla mycket av det som jag saknar i kapitlet om blekingefiskarnas ekonomi. Framför allt borde man här kunna diskutera förhållandet mellan penningekonomi och självhushåll. Vilka matvaror köpte fiskarna och vilka var de självförsörjande med?

Samma sak gäller avsnittet om klädedräkt. Vilka kläder stickade eller sydde man själv? Det mäs-

te finnas mer att säga om detta ämne än det som ryms på en sida! På s. 112 får man t. ex. blott följande kortfattade upplysning: "Det var vanligt med tjocka 'sticketröjor', som man kallade 'isländare'." Här kan jag tillägga, att färöiska kvinnor fram till på 1960-talet stickat ulltröjor för export och att dessa tröjor sålts under varubeteckningen "isländare" eller "islandströjor". De har använts av fiskare i ett vidsträckt område. Det intressanta är att dessa tröjor inte har någonting med Island att göra. Det framgår av Inga Wintzells bok "Sticka mönster. Historiskt om stickning i Sverige", utgiven av Nordiska museet 1976, s. 35, att islandströjan var en förhållandevis standardiserad hemstickad massprodukt, som tillverkades på flera håll, både i Halland, i Jylland och på Färöarna. Det vore därför intressant att få veta, om dessa tröjor var hemstickade av fiskarfamiljerna eller importerade.

Brister i vardagsbeskrivningen

Den synkrona beskrivningen i kapitel fyra är i och för sig utmärkt. Men den borde ha uppdaterats, så att man fått följa utvecklingen på 1900-talet. I den nu existerande framställningen görs det vanliga felet, att författaren hoppar direkt från den gamla eldstaden till det elektriska ljuset och glömmar allt som ligger däremellan. Av framställningen att döma, skedde inte så stora förändringar i fiskarnas dagliga liv fram till tiden efter andra världskriget. I själva verket skedde en rad revolutionerande förändringar. Isaac M. Singers symaskin gick sitt segertåg över världen, järnspisen och primusköket gjorde livet lättare i köken. Även små förbättringar av belysningen fick stor betydelse. Postorderkatalogerna spred kunskap om den nya tidens gåvor. Nådde de inte ut till blekingefiskarna? När gummistövlarna kom ut på marknaden på 1920-talet innebar det en revolutionerande nyhet för fiskarna och den upprepades senare med oljestället. Nu fick man en verklig chans att hålla sig torr om fötterna och skydda kroppen mot väder och vind. Eller har omständigheterna varit annorlunda i Blekinge än på det stormomsusade Atlanthavet?

Övertro och samhälle

Avsnittet "Blekingefiskarnas vidskepelse" är intressant men verkar litet påklippt. Jag saknar en presentation av materialet genom en s. k. korpusanalys, som skulle ha gjort det lättare att få grepp om vad som varit specifikt för blekingefiskarna. En mer källkritisk och genreanalytisk behandling av

materialet hade också varit önskvärd, och betytt att det kunnat användas till att belysa vissa sociala förhållanden bland fiskarna. Man får känslan att Jungstahl inte är tillräckligt inläst på detta område.

Fiskelyckan kan således ses i relation till fiskarnas olika konkurrenssituationer, dels i förhållande till andra båtlag, dels inbördes inom båtlaget. Man kan undra över hur fiskelyckan tog sig uttryck dels i vrakfisket, där fiskarna som nämnts blott fick den sill som hamnat i deras egna garn, dels i t. ex. trålfisket, där fiskarna delade fångsten lika mellan sig.

Jungstahl gör jämförelser mellan det "otursladade mötet" i bondesamhället och i fiskesamhället. Upptäckten att personers farlighet i fiskemiljön var graderad (s. 122) är en pärla, som säkert kommer att citeras i framtida forskning. Det finns gott material i avsnittet om "vidskepelse", men det hade kunnat ge mer om författaren utrustat sig med bättre analysredskap.

Från individualism till kollektivism

Med tanke på att han använder så mycket utrymme för övertron, borde författaren ha intresserat sig mer för blekingefiskarnas religion och kristna liv över huvud taget och därtill deras ideologi och världsuppfattning. Deras växande intresse för kooperationer uppstod väl inte i det blå eller enbart på grund av de sämre tiderna. Vi vet från t. ex. Danmark att väckelserörelsen även var ett alternativ till arbetarrörelsen. Det påstås gång på gång i avhandlingen (t. ex. på s. 145), att fiskarna var individualister med en inte obetydlig självständighetskänsla, och att de föredrog den individuella försäljningsformen. Jag tvivlar dock på att de valde och därmed föredrog den. De hade inte något val och, som det framgår av avhandlingen, var det snarare en rädsla för fiskegrossisterna, som förhindrade dem att slå sig samman i kooperationer, än någon självständighetskänsla. Den senare kom med organisationerna, genom vilka fiskarna blev delaktiga i en större gemenskap, fick bredare facklig identitet och större ekonomiskt inflytande: kort sagt fick bestämma mer över sitt eget öde än tidigare.

Vilka kulturella uttryck tog sig den tidigare splittringen i fiskesamhället? En historisk översikt av fiskarnas konkreta relationer till t. ex. fiskegrossister, köpmän och andra, som med sina ekonomiska intressen grep in i fiskarnas liv, skulle ge ny

intressant empiri. Man kunde fråga sig vilken form dessa relationer hade, t. ex. om de var av patronklient-typ. I många samhällen med svagt utvecklad kapitalism har man det s. k. trucksystemet, där fiskarna står i ett beroendeförhållande till en köpman. Orsaken till att jag framhåller detta är, att sådana upplysningar har stor betydelse i ett större komparativt perspektiv. Ty i sådana samhällen finner man ofta speciella sociala relationer, som kan tolkas som disfunktionella men som i verkligheten är en del av en social struktur, som i institutionaliserad form kommer till uttryck i konflikter. Jag tänker här på Gerald M. Siders undersökning av sådana fenomen på New Foundland ("Culture and class in anthropology and history", 1986). Ett citat från Fiskaren 1933 visar hur komplicerade förhållandena egentligen var i Blekinge:

Utom de rena yrkesfiskarna finnes ofta ett stort antal binäringfiskare bestående av hemmansägare, arrendatorer, hantverkare, industriarbetare, lägenhetsägare m. fl. . . . Dessa anser sig ofta som förmer än de rena yrkesfiskarna och tror sig icke ha något gemensamt med honom. Även rent yrkesmässigt finns olika yrkesgrupper inom fisket, skärgårdsfiskare, utsjöfiskare, hemmafiskare och storsjöfiskare (Fiskaren 1933: 6, s. 3).

Det nya fiskesamhället

Den teknologiska utvecklingen i fisket medförde att det familjebaserade arbetskollektivet inte behövdes, kvinnornas kunskaper som säljare behövdes inte heller längre. Författaren är så koncentrerad på fiskarna, att han glömmer de övriga familjemedlemmarna. Vad hände med kvinnorna? Blev de hemarbetande husmödrar eller fann de arbeten utanför hemmet? Vad betydde deras arbeten i familjens samlade ekonomi? En grundligare beskrivning av familj och hushåll hade absolut varit på sin plats liksom en skiss av fiskarnas totala situation under 1970- och 1980-talet.

Det saknas också en översikt av utvecklingen av ägandeförhållandena till båtar och andra produktionsredskap. Fortsatte fiskarna att äga sina båtar själva? Hur ägs t. ex. de nya dyra trålarna? På Färöarna, som jag känner bäst till, är detta ett mycket komplicerat problem. Även om fiskarna tjänar bra, är det svårt att få de dyra trålarna att bära sig ekonomiskt. Även om besättningen tjänar flera hundra tusen kronor om året, är trålägarens del ofta inte tillräcklig för att täcka avskrivningar och räntor.

En annan fråga är relationen mellan "lottkar-

lar" och de som ägde del av båten. Samband med detta har frågan hur rekryteringsunderlaget till fisket ändrats under 1900-talet. Har fiskarna samma homogena proveniens som under 1800-talet, då ställningen ombord byggde på egalitet och då skepparen var primus inter pares? Blir han i trålfisket inte snarare ett slags verksamhetsledare, som har ansvar för en stor investering?

På s. 19 poängterar författaren, att hans egna resultat på flera sätt är en kontrast till den utveckling som Lasse Scotte redovisar i sin avhandling "Slutfiskat" (1981). Scotte ville visa hur den kapitalistiska produktionen expanderar på den förkapitalistiska bekostnad och hur det traditionella fisket försvinner som livsform. Jag vill påstå att skillnaden beror på vad man letar efter i utvecklingen. Jungstahl vill gärna, att man skall se fiskets utveckling som ett slags succé genom att man nu räknar med fiskarna i samhället. Men är skärgårdens avfolkning en succé? Är det en succé att antalet fiskare ständigt sjunkit sedan andra världskriget? Vad som är positivt och negativt i utvecklingen kan alltid diskuteras.

Komparativa kulturella undersökningar

Jag vill till sist ansluta mig till dem, som föreslagit en tvärkulturell typologisering av fiskesamhällena i Norden för att se efter, om dessa är varianter av "peasant societies" eller om de snarare är varianter av jägar-fiskarsamhällen eller möjligen en kombination av dessa typer. Dessa samhällen kan ju dels betraktas historiskt eller ekotypiskt. Det finns ju ett brett spektrum, som spänner över skandinaviska fiskare i olika varianter till den nyare utvecklingen i polarområdena, där grönländarna nu först kan överta och använda de fiskerikedomar, som andra sedan länge åtnjutit.

Jag föreställer mig, att man inte skall jämföra utvecklingen av enbart fisket utan fiske- eller kustsamhället som helhet, så att man kan se hur samhällena utvecklats sig som typer. Jag tror att ett sådant tvärkulturellt perspektiv kan verka inspirerande på fiskeforskningen.

En god lokalhistoria

Det har varit svårt att finna rätt nivå att lägga kritiken på, när det gäller denna deskriptiva avhandling, skriven med känsla och entusiasm. Jag har framfört en hel del kritik mot den, men den har också många positiva sidor, sedd som helhet. Författaren har goda faktakunskaper, men han är i teoretiska frågor en mycket försiktig man och det

skulle ha varit en fördel för avhandlingen, om han hade arbetat mer komparativt och låtit sig inspireras mer av aktuell forskning. Det han lyckats med är för det första att skriva en god avhandling om blekingefiskarna, där han på ett kunnigt sätt belyser fiskarnas generella civilisationsprocess med beaktande av teknologiska och diverse socioekonomiska faktorer, som t. ex. hans särdeles engagerande framställning av det traditionella båtbeståndets utveckling. Därefter hans påvisande av hur något så till synes obetydligt, som det material ett fisknät var tillverkat av, kunde få inflytande på behovet av bostadstyp. Slutligen hans kryssande fram och tillbaka i avhandlingen för att påvisa hur en större och bredare identitet skapas bland blekingefiskar-

na, vilket ledde till att det till sist skapades stor respekt för dem och deras verksamhet.

Jungståhl har skrivit en god deskriptiv lokalhistoria, som kastar ljus över fisket i Blekinge på ett sammanfattande och fördjupat sätt. Avhandlingen är vackert tryckt och framställningen präglas av god balans mellan text, citat, bilder, tabeller och grafiska illustrationer. Boken är väl skriven och lätt att ta del av, inte minst för de fiskare i Blekinge, till vilken den ytterst är adresserad. Herbert Jungståhl har alla skäl att vara glad och stolt över, att hans hyllning till sina vänner i Blekinge också kunnat föras i hamn som en doktorsavhandling i etnologi.

Stockholms Stadsmuseum 50 år En betraktelse över ett stadsmuseum

Av Sverker Janson

Stadsvandringar 11. Stockholms Stadsmuseum 1937–1987. Stockholms Stadsmuseum 1988. 172 s., ill.

Det finns ett mycket intressant kulturfenomen i dag i den civiliserade världen. Överallt bygger man museer. Och det är inga vanliga byggnader. De utgör i stället dominerande inslag i omgivningen, de är utförda av världskända arkitekter, och de får stort utrymme i internationella tidskrifter. I Tyskland med Stuttgart, Köln och andra städer är detta mycket påfallande. I London har tillbyggnaden av Tate Gallery och National Gallery varit ett nationellt diskussionsämne under många år. Stora donationer har lämnats och internationellt framstående arkitekter har fått byggnadsuppdragen. Detta är verkligen något nytt.

Men när man flyttar blicken till vår undanskymda vrå, så är bilden en annan. Här är det inte stora

initiativ som råder, utan oro som präglar museivärlden i hela landet från Luleå i norr till Malmö i söder. I Stockholm skildrar tidningarna Nationalmuseet, Statens Historiska Museer och Nordiska museet som oroshärdar. Etnografiska Museet orkar inte leva upp till sitt namn, Riksmuseet är ett fattighus och Bergianska trädgården ligger för fåföt. När nya museer skall byggas för våra kulturminnen, kan detta inte ske utan borttagning av lagskyddade fornminnen. Man kan inte tänka sig en större kontrast än det nya Historiska Museet med utställningen *Tio tusen år i Sverige*, som mitt under brinnande krig blev ett lysande genombrott med stor tillströmning av allmänhet och beröm i landets alla tidningar. Det är inte mer än 45 år sedan. Man frågar utan att få svar: Hur har vi hamnat i denna situation?

Men det finns undantag. Stockholms Stadsmuseum, Waldemarsudde och Thielska galleriet visar

upp ett friskt ansikte till glädje för allmänhet och yrkesmän.

Nu är Stockholms Stadsmuseum 50 år. Utan större åthävor har man målmedvetet arbetat sig fram till en känd och respekterad institution, en vårdare av vårt största och mest internationella kulturminne, Gamla stan. Men museets verksamhet har en långt större omfattning. Om detta blir man verkligen påmind, när man läser *Stadsvandringar 11, Stockholms Stadsmuseum 1937–1987*.

Men Stadsvandringar är inte bara en jubileumsskrift. Artiklarna avspeglar i själva verket ett mycket större ämne än de behandlar. Vi läser mellan raderna om hela kulturminnesvårdens framväxt, om svårigheterna, om starka kastvindar och om en långsam och tålmodig etablering, innan man till sist når fram till en erkänd plats i samhället.

I detta förlopp erövrar Stadsmuseet en given position, anmärkningsvärt om man tänker på att just i Stockholm fanns de stora, auktoritära institutionerna Statens Historiska Museum, Nationalmuseet och Nordiska museet med sina väldiga samlingar och dominerande verksamhet, en verklig motsats till förhållandena i Göteborg med Göteborgs Museer.

Förarbeten

Men detta sker inte på en dag. Förspelet är långt. Här är det då några namn som är helt ofrånkomliga: de två framstående yrkesmännen Ragnar Josephson och Martin Olsson med Samfundet S:t Erik vid sin sida samt Skönhetsrådet med politiker Oscar Larsson, chef för stadens undervisningsrotel.

Redan 1916 hade Ragnar Josephson på uppdrag av Samfundet svarat för inventeringen av Gamla stans bebyggelse. Utan tvekan klagör detta arbete för de styrande att Gamla stan är "Stockholms Hjerte" (Ch Elling), ett internationellt kulturminne i Europas utkant. Martin Olsson med sina stora undersökningar av Riddarholmskyrkan och Stockholms slott och med professuren i arkitektur vid Konstakademien ger ytterligare tyngd åt stadens kulturminnen. Lägg därtill Samfundet, som skapar kvarteret Cepheus, Skönhetsrådet och kommunalpolitikern Oscar Larsson, så får man en förening av kultur, politik och energisk frivillig verksamhet. Frågan är om vi sedan dess haft en liknande stark konstellation.

Under denna tillväxttid möter vi också en rad andra intressanta personer, som visar på de många

initiativ som togs. Tord O:son Nordberg börjar arbeta åt Skönhetsrådet (1925) och följer rivningarna i staden. Gösta Selling blir S:t Eriks redaktör (1930) och är samtidigt verksam för Nordiska museet med Skansens stockholmskvarter. Hans Hansson och John Söderberg kastas ut i en omfattande och utomordentligt svår utgrävning av Riddarholmsskeppet (1930), och Göran Axel-Nilsson börjar undersökningarna kring Makalös (1930), som sedan skulle leda fram till den märkliga modellen.

Stockholms Stadsmuseum

Men denna uppräknig av namn är egentligen endast skyltar för det målmedvetna arbetet med insamling, undersökning och forskning med Martin Olsson i bakgrunden, som till sist skulle leda fram till Stockholms Stadsmuseum 1937 med lokaler (efter många andra förslag) i Södra stadshuset och med Gösta Selling som museets första chef.

Museiväsendet under tiden före och under världskriget präglas av en utomordentligt hög sakkunskap. Initiativen är många och starka, och museimännen är medvetna om att de måste ut i samhället för att verka. Sigurd Curman bygger då upp den centrala kulturminnesvården och skapar den regionala genom landsantikvarier och läns museer.

Detta är den allmänna bakgrund Stadsmuseet har under sina tidiga år, och under Sellings ledning får museet både framgång och bredd. Programmet är klart: stadens uppkomst och utveckling, ett museum för stadens innevånare. Gösta Selling skapar detta stadsmuseum. I det tysta har han en märklig medarbetare i Vivi Selling.

När Selling lämnar museet för att bli riksantikvarie 1960 kan han med sin yrkeskunniga personal se tillbaka på ett restaurerat Södra stadshus, på en stor permanent skådesamling, tillfälliga publikdragande utställningar, ett omfattande bibliotek och arkiv med stora bildsamlingar och filmer. Till detta kom stora besöksiffror.

I samlingarna lyste Loheskattens silver. De stora modellerna Stockholms slott och Makalös var inte bara publikdragande pjäser utan var också betecknande för det vetenskapliga arbetet. Josebeth Sjöbergs tavlor stod som sinnebilder för museets förankring hos allmänheten.

Till detta kom det yttre arbetet med byggnadsvård och arkeologiska undersökningar. Gamla stan med kvarteret Cepheus blev ett internationellt turistmål. Självt glömmet jag aldrig en dag i Hans Hanssons sällskap, vandrande från grop till

grop i stadens gator. Hans Hansson pekade ut lager på lager i Stockholms historia med dateringar på rak arm, omgiven av beundrande gatuarbetare. Det var en uppvisning av kunskap, pragmatiskt handlande och naturligt umgänge med arbetarna, som spelade en betydelsefull roll, när det gällde att ta tillvara uppdykande fynd. Det kanske inte är så konstigt, att både Hansson och Axel-Nilsson försvann till chefstjänster och att Nordberg blev Sellings efterträdare.

Om allt detta kan man läsa i Gösta Sellings bidrag: När Stadsmuseet kom till. Det är förvånansvärt hur denne nestor bland stockholmskännare kan skildra denna historia så ingående och med så många nya uppgifter, som vi som ändå var med inte känner till. Men man saknar en sak. Selling skildrar ett inledningsskede. Men därefter följer en livaktig verksamhet innan han blir riksantikvarie. Man hoppas att han kommer att slutföra sin viktiga historik i annat sammanhang.

Sju stormiga år

När det gäller Stadsvandringar kan man givetvis inte gå förbi Bo Lagercrantz' uppseendeväckande skildring av sju oroliga år. Här finns i själva verket mycket intressant museihistoria (så fort går tiden), om den inte skymdes så starkt av personangrepp och provocerande utfall, som jag ställer mig oförstående till.

Bo Lagercrantz rör sig ju i en allmänt orolig tid, som fick sitt pregnanta uttryck i det nu så omskrivna 68. När de gamla mönstren bryts ned, eller när var och en på var sitt håll efter förmåga åtminstone strävar efter detta, då får det kunskapsmässiga vika.

En markerat utåtriktad verksamhet tar över, en verksamhet som ofta *önskar* vara radikal, utan att alltid nå fram till en genomtänkt radikalism, därför att kunskaper ironiskt nog saknas. Överallt i detta skede finner vi gruppbildningar, där behovet av att hänga med ofta råder över ett verkligt innehåll.

Men här finns också värdefullt nytt, som på ett utomordentligt sätt demonstreras av Moderna Museet med Pontus Hulthén och Ulf Linde. Vi fick då på ett verkligt sakkunnigt sätt ta del av nya internationella strömningar, som vi var helt okunniga om. Det är intressant, att en lika märklig insats gjordes tidigare vid Nationalmuseet, men med traditionella utgångspunkter. Carl Nordenfalk visade oss Europas konstskatter, innan vi lärt

oss resa. Så kan motsatserna sammanfalla, när kunskap finns bakom.

När man tänker på detta, så är det kanske inte så konstigt, att dessa nya strömningar med sina karakteristiska drag också når Stadsmuseet och slår ut vid ett chefsbyte. Men vad jag fäster mig vid från denna tid, och då bortser jag från det "stormiga", det är undervisning i ny form, utställningar, kampen om Gasklockan och det slitsamma, litet synliga kulturvårdsarbetet.

Nu var museiundervisning visserligen inte något nytt. Den fanns redan i organiserad form för skolorna omkring 1930 i Stockholm, Göteborg och Malmö. Men den förnyas nu på ett professionellt sätt genom läroverkläraren Paridon von Horn, som ger den ett mer levande och bredare innehåll än antikvarisk visningsverksamhet. Intressant är att han hade två märkliga föregångare, journalisten Ernst Klein på Nordiska museet och litteraturodocenten Olof Byström just på Stadsmuseet. Kravet på fortlöpande utställningar, ofta som debattinlägg med Hans Eklund som drivande kraft och som en nödvändig del i en utåtriktad verksamhet, är också berömvärd, även om man måste stå tillbaka för Moderna Museet, som dominerade detta fält i hela landet.

Så till Gasklockan. Här kommer ett nytt inslag in i bilden. Det är det spirande miljöintresset, som innebär att vi får helt nya kategorier kulturminnen att bevara. Nu kan det tyckas, att detta inte var så märkvärdigt, så fort går tiden. Men jag kan själv vittna om att intresset inte var särskilt stort hos Riksantikvarieämbetet. Bo Lagercrantz var här före sin tid. Utan tvekan hade hans agitation också följdvärkningar.

Men bakom Lagercrantz' nymålade fasad pågår dessutom ett tyst och stort arbete. Det gäller de stora exploateringsgrävningarna och en utvidgad byggnadsvård. Här fullföljer Henrik Ahnlund och Hans Beskow de arbeten, som deras företrädare med sådan framgång påbörjat.

Det är kritiska år det är fråga om. Det gäller att verkligen kunna hävda, att kulturminnesvården har en självfallen plats med lika självfallna krav i samhället. Stadsmuseets omfattande samarbete med Riksantikvarieämbetet var då betydelsefullt för hela kulturminnesvården, just genom Stockholms centrala ställning i landet.

Som ett led i denna verksamhet kommer dokumentationen in i bilden. Här tänker jag särskilt på Lennart af Petersens. Med hög yrkeskunskap och en ovanlig blick för byggnadernas miljösamman-

hang dokumenterar han inte på sedvanligt sätt, utan *skildrar* det slitna, men levande Klara. En hel stadsdel försvinner. Hans bilder är redan klassiska.

Detta minns jag från de lagercrantzska åren.

Nutid och framtid

I Stadsvandringar får vi vidare en karakteristik av "Museet i staden" av Riksantikvariern och en översikt av verksamheten av Stadsantikvariern. En rad interiörer från museet är en trevlig och intressant läsning med personskildringar, som ger en levande bild av arbetets vardag.

Men man frågar också efter museets framtida roll. Att framgångar inte har uteblivit visar Medeltidsmuseet, som inneburit en nödvändig avlastning för själva Stadsmuseet. Men det har också blivit ett värdefullt tillskott, inte minst för undervisningen, där historia på nytt träder fram som ett levande ämne. Till detta kommer, att museet är ett framträdande exempel på dagens scenografiska och emotionella utställningsform.

En annan påtaglig framgång är Stadsmuseets nya Faktarum. Här demonstreras verkligen, hur moderna tekniska medel kan öppna museernas oerhört värdefulla, men svårtillgängliga och svårbearbetade arkiv. Här finns till exempel 300 000 fotografier, lätta att få fram. Faktarummet är en stor tillgång både för allmänheten och forskningen.

Björn Hallerdt har framhållit, att Stadsmuseet också måste ägna sig åt det etnologiska fältet. Här har kanske Nordiska museet och Institutet för folklivsforskning, som dominerat detta område under lång tid, varit en hämmande faktor. Men stadens etnologi, innevånarnas liv och leverne är här verkligen ett specialämne, där museet har sin självklara plats.

När man går igenom den utmärkta och konstnärligt träffsäkra utställningen Människor kring en verkstad, så kommer man också in på en annan svårbemästrad uppgift: industrihistoria.

Här har vi haft en glädjande nyforskning av hög kvalitet (Nisser, Bedoire), som riktat uppmärksamheten på detta stora arbetsområde. Men man saknar kanske samtidigt ett realistiskt grepp om bevarandefrågan med dess överväldigande ekonomiska och praktiska svårigheter, som här är långt påtagligare än i övrig kulturvård. Att här verkligen kunna välja realiserbara objekt är oerhört svårt, och den kommande generationens kritik väntar alltid bakom hörnet.

Vid ett av mina besök på museet tar stadsantikvariern upp den just nu aktuella frågan om det Almgrenska sidenväveriet. Liksom Gamla stan är ett oslagbart byggnadsminne genom det geografiska läget, så har vi här uppe i sidenväveriet en internationellt märklig utpost av Lyon. Man hoppas, att Stadsmuseet skall lyckas i sin strävan att rädda detta kulturminne.

Till sist en reflektion över lokalfrågan, ett evigt återkommande problem. Här har vi nu fått Södra stadshuset återuppriktat, ett av stadens stora byggnadsminnen. Men när man kommer in från gården, vandrar i bottenvåningens arkader och går uppför trapporna, då börjar en hemlig önskan spirra: att det museala i någon mån kunde få vika för själva byggnaden. Den dag då Stadsmuseet kan ta emot publiken och också låta den få uppleva Tessins skapelse, då har vi inte bara fått ett museum av högsta klass, utan också ett arkitekturmonument av kontinentalt slag. Detta är inte lätt att realisera. Men det kan ju inte vara fel att åtminstone önska.

När man ser tillbaka på de femtio åren, så är förändringarna många och påtagliga. Museiyrket saknar ju fasta gränser. De flyttas efter vårt eget handlande, och tiden kräver förnyat handlande. En vanlig följd är då klagomål på bristande personal, för små utrymmen och otillräckliga anslag. Men så har det ju alltid varit. Den avgörande och stora frågan är i stället att *välja* arbetsuppgifter. Samhället ställer ständigt nya krav, som i sin tur fordrar förnyad verksamhet och ny kompetens.

En verklig skillnad på förr och nu är då bland annat, att vi idag i motsats till gårdagen har en rad yrkesmän av skilda kategorier, som både beträffande utbildning och verksamhet äger större eller mindre kunskaper om miljö och kultursammanhang. Som exempel kan man nämna arkitekter, planerare av olika slag och ingenjörer. Till detta kommer en långt mer medveten allmänhet.

Detta är nytt. Det innebär tveklöst, att om vårt arbete skall bli bemött med respekt som sakkunnig instans, så räcker det inte längre med en allmän verksamhet. Det räcker inte med predikande utställningar, med allmänna samhällskunskaper och formuleringsförmåga. Allt detta är nu allmångods. För att upprätthålla eller uppnå en hög yrkeskompetens tror jag, att man på nytt måste erövra något av gammaldags sakkunskap. Det behövs yrkeskunskaper, som är större än vad de utomstående besitter.

För ett stadsmuseum gäller det då, att som ett

av kommunens offentliga organ kunna arbeta yrkesmässigt och fristående i kommunens tjänst. Det är påfallande, att man i ett inledningsskede förde omfattande diskussioner om avgränsningen gentemot andra museer. Men när man väl blivit "stadsmuseum", kan denna diskussion sägas vara avslutad. Programmet finns klart utformat: "Stadens uppkomst och utveckling, innevånarnas liv och levnadsvillkor." Detta inrymmer både inre och yttre arbete, liksom den förnyelse av verksamheten som en levande stad kräver. Det är ett program som håller.

Omvärlden

Går vi utanför våra gränser, så finner vi framför allt starka inslag som just gäller bebyggelsens tradition och förnyelsens anpassning. Internationella arkitekter och arkitekturteoretiker som Robert

Venturi, James Stirling, Leon Krier och Charles Jencks kastar sig ut i en livlig diskussion om modernism, postmodernism, ny nyklassicism och pluralism. Till och med nordisk klassicism med Asplund får ett utrymme.

Bevarandets samhörighet med förnyelsen är här en ofrånkomlig sammanställning. Traditionens innehåll och betydelse belyses med exempel från Aristoteles över Alberti och fram till den klassiskt bildade T. S. Eliot. Det är en analys och diskussion som ännu knappast har nått polcirkelns museifolk.

Men i allt detta finns det också en uppseendeväckande talesman för allmänheten, en prins med mottot "Remaking Cities", innehållande tre huvudpunkter: allmän bebyggelse, stadskärnans livsvillkor och överlevnad samt allmänhetens medverkan.

Detta är en stor, svår och ofrånkomlig uppgift för ett stadsmuseum.

Mästare och gesäller i Malmö

Av Birgitta Skarin Frykman

Lars Edgren: Lärning – gesäll – mästare. Hantverk och hantverkare i Malmö 1750–1847. Diss. English Summary. Universitetsförlaget Dialogus AB. Lund 1987. 403 s.

"Blickar tillbaka för att kunna blicka framåt, ty sådant är vårt tänkande liv." Det välfunna Eyvind Johnson-citatet inleder lundahistorikern Lars Edgrens avhandling om hantverkarna i Malmö under hundraårsperioden 1750–1847 och ger inte bara uttryck för nödvändigheten av ett historiskt perspektiv. Det sammanfattar också intentionerna bakom undersökningen. Dess målsättning är att lägga en grund för en analys av framväxten av ett klassmedvetande och en arbetarrörelse vid 1800-

talets slut. Något tillspetsat kan det formuleras så att de 403 sidorna endast utgör en förstudie till kommande forskningar. Det grundliga förhållningssättet blyxtbelyser några av avhandlingens många goda kvaliteter. Den är välstrukturerad och gedigen, inte bara kvantitativt utan också kvalitativt. De klara tankegångarna reflekteras i det raka och tillgängliga språket.

Att Edgren har siktat inställt framåt, innebär inte att avhandlingen på något sätt ger ett ofärdigt intryck. Problemformuleringen är väl förankrad inom tidsperioden och går som en tydlig röd tråd rakt igenom det digra materialet till de syntetiserande och framåtblickande slutavsnitten. Härvidlag är avhandlingen ett skolexempel på en väl genomförd framställning. De pedagogiska sam-

manfattningarna bidrar ytterligare till den klara strukturen.

Enbart den förtjänstfulla uppläggnings och materialbehandlingen motiverar att avhandlingen uppmärksammas också utanför historikernas krets. Härtill kommer att den tar sin utgångspunkt i frågan om förutsättningarna för uppkomsten av ett klassmedvetande, ett problem som även ett antal etnologer – A. Björklund (1984), S. Bohman (1985), M. Lindqvist (1987) och jag själv (/1985/1987) – behandlat i avhandlingar under de senaste åren. Jag skall återkomma med några synpunkter utifrån den problemställningen efter en kortfattad presentation av bokens uppläggning och innehåll.

Avhandlingen utgår inledningsvis från det bekanta förhållandet att hantverkets arbetare spelade en framträdande roll inom den tidiga arbetarrörelsen. Detta har satts i samband med deras organisatoriska erfarenheter från skråtiden. Edgren menar emellertid – och med rätta – att det saknas mer inträngande undersökningar som kan belysa ”långsiktiga förändringar av relationerna mellan mästare och gesäller och vad dessa förändringar betytt för uppkomsten av ett klassmedvetande och en arbetarrörelse vid 1800-talets slut” (s. 19).

Huvudproblematiken i avhandlingen rör således relationerna mellan mästare och gesäller. Genom att sätta in den i ett vidare sammanhang och studera hantverket ur ett helhetsperspektiv eftersträvar Edgren också att bidra till en ökad kunskap om sambanden mellan ekonomi och familjeorganisation samt om städernas funktion och struktur. Undersökningen baseras på förhållandena i Malmö men avser att belysa mer generella processer.

Det helhetsperspektiv på hantverket som läggs till grund för bearbetningen av malmömaterialet är, att hantverkets förändring analyseras som en strukturomvandling utifrån den kapitaliseringsprocess som präglar det svenska samhället under 1800-talet. Edgren polariserar här en definition av kapitalism mot en idealbild av det förkapitalistiska hantverket. Kontentan sammanfattar han i två begrepp.

Den förkapitalistiska ekonomin karakteriseras med hänvisning till Polanyi av sin ”inbäddning” (*embeddedness*). Termen betecknar att produktion och distribution inte äger rum i en separat avgränsad ekonomisk sfär styrd av en renodlad ekonomisk rationalitet, utan är inbäddade i sociala relationer av icke-ekonomiskt slag. Dessa relationer kunde gälla familj, släkt, klan, by, stam etc.

(s. 25).

Kapitalismen kännetecknas å andra sidan av det som Edgren väljer att kalla ”marknadens emanciperings”, vilket innebär avgränsningen av ”en separat ekonomisk sfär, styrd av egna lagar, nämligen de som uppställs av utbud och efterfrågan” (s. 25). Edgren understryker att ekonomins ”inbäddning” resp. emanciperings inte skall ses som ett antingen–eller utan som ytterpunkter på en skala, ”där man kan befinna sig närmre den ena polen än den andra” (s. 25).

Det förkapitalistiska förhållandet mellan mästare och gesäll karakteriseras av att lönerelationerna var ”inbäddade” i sociala förpliktelser av kvasifamiljär eller patriarkal karaktär. Hushållet utgjorde arbetsenheten. Gesälltiden skulle vara en övergående period i livet. Permanenta lönearbetare med egen familjebildning skulle idealt inte finnas inom hantverket, där ingående av äktenskap hörde nära samman med uppnående av självständighet som mästare.

Efter en inledande översikt av den ekonomiska och sociala förändringen i Sverige under 1800-talet liksom av det svenska stadshantverket fram till 1847, övergår Edgren sedan till att konkret undersöka vilka förändringar inom malmöhantverket som kan tolkas som en omvandling i kapitalistisk riktning. Han utgår här från idealbilderna av det förkapitalistiska hantverket och prövar den på individnivå med utgångspunkt från året 1820 och jämför sedan med förhållandena 1753 och 1845. Till det han undersöker hör geografisk och social rekrytering, åldersstruktur, familjebildning och civilstånd, inneboendesystemets utbredning, geografisk rörlighet, mästarnas ekonomiska förhållanden, dödlighet samt skillnader mellan mer och mindre kapitalkrävande yrken.

De två centrala kapitlen i avhandlingen, ”Hantverkets numerär och ekonomi i Malmö 1750–1847” och ”Lärling–gesäll–mästare. Karriärmönster inom hantverket i Malmö”, utmynnar i slutsatsen att hantverket kan i huvudsak rubriceras som förkapitalistiskt samtidigt som det i flera avseenden går att urskilja tecken på en begynnande kapitalisering.

Det är inte möjligt att här gå närmare in på de många leden i Edgrens resonemang. Håller vi oss till huvudproblemet, relationen mellan mästare och gesäller, kan vi emellertid notera bl. a. följande förändringar. Mot slutet av skråtiden har antalet lärlingar och gesäller som är inneboende hos sina mästare totalt sett sjunkit. Deras äktenskapsfre-

kvens har ökat. Karriärmöjligheterna är relativt goda i den betydelsen att de flesta inte är lärlingar eller gesäller på livstid. Möjligheterna att bli mästare har ändå försvagats och lärlingarna blir långt ifrån alltid gesäller. Det senare gäller framför allt dem som rekryterats från städernas lägre befolkningsskikt. Diskriminering av oäkta lärlingar verkar emellertid ha försvunnit.

Byggnadshantverken uppvisar under hela tidsperioden en avvikande bild. Där har lärlingar och gesäller i stor utsträckning bildat egna hushåll och varit rena lönearbetare.

Efter redovisningen av ekonomiska och sociala förhållanden övergår Edgren i konsekvens med sin inledande målsättning till att undersöka om det går att urskilja någon förändring i mästars och gesällers medvetande under slutet av skråtiden. I avsnittet "Gesällskap, skymfer och frimåndagar. Hantverksgesällernas medvetande i Malmö 1800–1847" kommer han fram till att relationen har varit präglad av konsensus. "Avsaknaden av permanent lönearbete utanför bygghantverken, gesällernas hyggliga karriärchanser, mästars bakgrund som gesäller och ofta högst måttliga ekonomiska välstånd, är alla faktorer som knappast talar för att gesällerna skulle uppleva sig stå i permanent motsatsförhållande till sina mästare" (s. 291). Gesällerna har, menar Edgren, haft en relativt stark ställning inom hantverket. Han grundar sig då på främst två faktorer. För det första anser han att gesällerna haft en informell kontroll över sitt arbete. Tecken på det är enligt Edgren möjligheterna att ta frimåndag och att spatsera. För gesällskapen har de gamla hantverksbrukens och "Årans" fortlevande betydelse också bland mästarerna inneburit, att de kunnat ta tillvara sina egna intressen. Skymfningen spelade härvidlag en framträdande och viktig roll som konfliktvapen mot både mästare och gesäller som avvek från de vedertagna normerna.

Som framgår av rubriken på bokens sista avsnitt "Hantverkare, klassformering och klassmedvetande – ett perspektiv bortom 1847" avslutar Edgren med en blick framåt i tiden. Han följer konsekvent sin uppdragna linje och går tillbaka till den övergripande frågeställningen – frågan om hantverksarbetarnas roll under arbetarrörelsens tidiga skede. Här understryker han igen sin inledande ståndpunkt, att gesällernas starka ställning under skråtiden var en resurs vid fackförningsbildandet.

Avhandlingen är, som redan sagts, förtjänstfull på många sätt. Det inledande positiva omdömet

innebär emellertid inte att Edgrens åsikter är odiskutabla. Men när jag nu övergår till att vara mer reserverad på några punkter, vill jag påminna om att det är en bra, en mycket bra avhandling. Det är en förtjänst också detta, att den uppmuntrar till diskussion.

De kritiska synpunkter jag tar upp har direkt anknytning till min undersökning av bagarna i Göteborg 1800–1919 (Skarin Frykman /1985/1987). Det är motiverat eftersom Edgren ger den en relativt framträdande plats i sin övergripande diskussion. En fortsatt dialog utifrån den gemensamma problematiken kan förhoppningsvis både vara av allmänt intresse och bidra till att föra diskussionen vidare.

Redan i inledningsavsnittet ger Edgren ett utförligt referat av min avhandling som en av utgångspunkterna för sin argumentering. Vi har också båda valt att lägga var sin idealmodell till grund för materialbearbetning och analys. Båda framhåller också lärlingars och gesällers familjebildning som ett tidigt tecken på att deras verklighet och medvetande börjat förändras, ett av de första stegen på väg mot en tillvaro som arbetare. Men det finns också skillnader mellan oss. De sammanfattas av Edgren i hans slutavsnitt:

I inledningskapitlet såg vi att Skarin Frykman i sin diskussion av bageriarbetarna i Göteborg under 1800-talet i huvudsak framhåvt de för fackförningsgrundandet och klassmedvetandet negativa inslagen i skråtraditionen. Jag har i stället starkare velat framhäva drag som kunnat vara en positiv resurs för gesällerna. Skillnaderna beror till stor del på att vi har helt olika syn på gesällernas ställning under skråtiden (s. 302).

I den följande noten menar Edgren, att våra olika material liksom det förhållandet att han arbetat med samtliga hantverksyrken i Malmö medan jag enbart studerat bagarna i Göteborg, kan förklara åsiktsbrytningen. Till en del menar jag att han har rätt.

Men ur min synpunkt sett består inte skillnaden mellan våra framförda åsikter i att vi skulle ha helt olika syn på gesällernas ställning under skråtiden. Viktigare är, att vi har arbetat med skilda perspektiv och sökt förändringsprocessens förutsättningar utifrån olika teoretiska antaganden. Jag har valt att analysera skråtraditionerna utifrån att de ytterst gagnade mästars intressen – och som en logisk följd naturligtvis också de gesäller som blev mästare. Att det fanns sidor av gesällernas samhörighet som var en resurs vid fackförningsbildandet har jag inte förnekat.

När bageriarbetarna gick in i den nya tiden tog de avstamp i yrkesarvet. Deras medvetande formades utifrån ett avståndstagande till den gamla tidens inbördes splittring men med fasthållande och utvidgande av den hjälpande solidaritet som funnits också tidigare (Skarin Frykman 1987: 249).

Medan Edgren fokuserat sitt intresse på en linjär fortsättning från gesäll- till arbetargemenskap, har jag sett det förändrade medvetandet som resultat av en konflikt. Den positiva styrkan i det skråtida arvet framstår egentligen som mindre problematisk utifrån det ovedersägliga faktum, att det var just hantverksarbetarna som tidigt bildade fackföreningar. När Edgren börjar med att hänvisa till att gesällerna var starka inom den tidiga fackföreningsrörelsen och sedan lyfter fram strödda exempel från olika yrken på gesällskapens aktivitet under skråtiden, blir det en form av cirkelresonemang som egentligen inte verkar förbereda för en fördjupad insikt om hur omvandlingen från ett hantverkarmedvetande till ett klassmedvetande kunde äga rum. För mig var det i stället viktigt att undersöka hur arbetarna inom ett yrke hanterade de djupt rotade tankemönster som stod i strid med deras förändrade situation i slutet av 1800-talet och då bromsade ett klassmedvetande. Det kan illustreras med ett exempel.

Edgren menar att det fanns ingen grundläggande konflikt mellan gesäller och mästare. Han framhåller deras konsensusyn bl. a. vad gäller "Äran" och framhåller att däri låg gemenskapens styrka: "... de gamla hantverksbruket och känslan för gruppens heder och Ära har givit gesällerna möjlighet att hävda sin egen uppfattning och försvara sina intressen" (s 292). Edgren går däremot inte närmre in på att hävdandet av Äran innefattade en social gränsdragning nedåt.

Äran förenade gesäller och mästare i ett hierarkiskt, separatistiskt tänkande som drog en skarp gräns mellan lärling och gesäll, mellan gesäller inom olika yrken, mellan gesäller och utbildade arbetare. Av mitt material att döma fungerade Äran så både i början och i slutet av 1800-talet. Det slaget av social splittring var inte begränsat till bagarna. I slutet av 1800-talet blir det uppenbart att Äran försvårade fackföreningsbildandet bland bageriarbetarna och bidrog till att maskera en intressemotsättning mellan idkarna och en del av deras arbetare. Äran kunde således också hindra gesällerna från att ta tillvara sina egna intressen just som gesäller.

Att renodla ett perspektiv kan förtydliga, men det finns också en risk att det skymmer sikten. När Edgren inriktar sig på att framhålla skråtraditionerna som en resurs för gesällerna, lämnar han utanför diskussionen viktiga kunskaper som han själv lyft fram. Av hans material är det exempelvis uppenbart att hantverksyrkena proletariserades underifrån. Lärlingar från de lägsta sociala skikten slogs ofta ut. De blev aldrig gesäller utan fick söka sig till annan verksamhet. I realiteten var de således aldrig egentliga lärlingar i en yrkeskarriär utan lönearbetare på livstid. Vilken roll spelade lärlingarnas erfarenheter i den process som ledde till ett klassmedvetande? Det kan nämnas att bland bagarna i Göteborg var det lärlingarna som bildade den första socialistiska föreningen i form av en arbetslöshetskassa. När gesällerna vid det tillfället ställde sig utanför, eftersom de inte kunde tänka sig att gå samman med lärlingar/arbetare, är det en konkret illustration till hur Äran kunde hindra gesällerna från att handla utifrån egna intressen.

Det är en farlig förenkling, som Edgren inte är ensam om, att tolka frimåndagar och spatsergång så "att gesällerna haft en informell kontroll över sitt arbete" (s. 291). När mästarna accepterade denna frihet till en gräns, hur mycket hörde det samman med att de kanske inte hade full sysselsättning åt dem? Firandets frihet kan också ses som illusorisk och sammanhörande med en hög grad av utnyttjande av arbetskraften, som just saknade ett eget avgränsat tidsutrymme, bl. a. genom att de ju levde och hade sitt hem på arbetsplatsen. Den självtagna ledigheten kan också uttrycka brist på kontroll över sin arbetssituation som E P Thompson visat med ett citat från 1800-talets början:

I nästan sex år, då jag när jag hade arbete fick slita tolv till arton timmar om dagen, och när det hände att jag av det ovan nämnda skälet inte längre kunde fortsätta arbetet, brukade jag fly från det, färdas så snabbt jag kunde till Highgate, Hampstead, Muswell-hill eller Norwood, och sedan "återvända till mina spyor"... Så är det fatt med varje arbetare som jag någonsin lärt känna, och ju hopplösare en människas fall är, desto oftare och långvarigare blir dessa utbrott (Thompson 1983: 32f).

Styrka och svaghet utesluter inte varandra, som vi vet. Vanligen är de samtidigt förhånden på olika plan, inte bara hos den enskilda individen utan också bland grupper av människor. Att undersöka samspelet mellan motsatserna kan också vara en infallsvinkel som exempelvis har använts av R Enmark (1986, 1987). I hans avhandling ställs sökar-

ljuset omväxlande in på plus- och minusvärden i kvinnors, mäns och barns tillvaro i den göteborgska stadsdelen Annedal på 1930-talet. Det slaget av komplex analys ger inget entydigt svar på frågan stark eller svag. Just därför närmar den sig verkligheten.

Verkligheten är komplicerad och vinner på att analyseras ur flera olika perspektiv, i synnerhet om vi också försöker sammansmälta resultaten. Skråtraditionerna gjorde gesällerna starka i en del avseenden och försvagade dem i andra – att fördjupa insikterna om det sammansatta förloppet av positiva och negativa krafter är väl i en förlängning vad både Edgren och jag eftersträvar.

Edgrens nyansrika undersökning av den tidiga kapitaliseringsprocessen, som också upptar största delen av avhandlingen, är just den stabila grund han eftersträvat att lägga. När han övergår till att behandla gesällernas medvetande, blir han mindre övertygande i sina resonemang, också med hänsyn taget till att medvetandet är svårare att få grepp om, inte minst utifrån historiska material. Kvar står dock att Edgrens avhandling är ett viktigt bidrag, både till forskning om hantverkare och klassmedvetandets förutsättningar. Den fyller kunskapsluckor och visar oss samtidigt hur mycket det är vi inte vet. Det senare är inte det minst viktiga. Forskning om människors medvetande kan inte hoppas nå entydiga svar. Däremot kan den vidga vårt vetande genom att formulera alltmer välunderbyggda och inträngande frågor.

Litteratur

- Björklund, A 1984. Hamnens arbetare. En etnologisk undersökning av stuveriarbetet i Göteborg. Diss. Nordiska museets Handlingar 101.
- Bohman, S 1985. Arbetarkultur och kultiverade arbetare. En studie av arbetarrörelsens musik. Diss. Nordiska museets Handlingar 103.
- Enmark, R 1986. Mamma pappa barn. Om en arbetarbefolkning i Göteborg. Diss. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 1. Göteborg.
- Enmark, R 1987. Arbetarfamilj i empiri och teori. (Mamma pappa barn II.) Diss. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 2. Göteborg.
- Lindqvist, M 1987. Klasskamrater. Om industriellt arbete och kulturell formation 1880–1920. Diss. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund 20. Liber.
- Skarin Frykman, B (1985) 1987. Från yrkesfamilj till klassgemenskap. Om bagare i Göteborg 1800–1919. Diss. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 3. Göteborg.
- Thompson, E P 1983. Herremakt och folklig kultur. Socialhistoriska uppsatser. Författarförlaget.

Hjördis Dahl: Högsång och klädbod.

Ur svenskbygdernas textilhistoria. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 544. Folklivsstudier XVIII, utg. genom Folkkultursarkivet. Deutsche Zusammenfassung. Helsingfors 1987. 416 s., 402 ill., 49 i färg.

Hjördis Dahl, handarbetslärare och fil mag, har hösten 1987 utgivit boken Högsång och klädbod. Den är byggd på den textilsamling som hopbragts på initiativ av den svenska grenen av Finlands Marthaförbund (husmorsförening).

På 1920-talet hade studiet av den nationella kulturen fått ny fart efter krigsåren, och Marthaförbundet tog då initiativ till en inventering av hemslöjd, såväl träslöjd som hemtextilier och dräkt. Förbundet hade ett antal hemslöjdskonsulenter inom svenskbygderna och ägde där flera hemslöjdsskolor. Liksom pionjären Lilli Zickerman i Sverige syftade man i Finland till att det hopsamlade materialet skulle tjäna som förebild och inspiration för framtida slöjd.

Efter en utställning i Nationalmuseum 1927 sattes insamlingen igång med Hjördis Dahl som konsulent för att utföra det praktiska arbetet. Hon fick många medarbetare ute i bygderna. Yngvar Heikel specialiserade sig på dräktskicket som representant för föreningen Brage, vilken arbetade för främjande av Svenskfinlands folkkultur. Inventeringen avslutades år 1937 med utställning i Konsthallen i Helsingfors. Under 1960- och 1970-talen kompletterades materialet, som nu finns arkiverat i Dragsfjärd söder om Åbo och utgör det största textilarkivet i Svenskfinland. Fälтарbetet resulterade nämligen i ca 2 000 beskrivningar med bilder och ungefär 8 000 textilprover.

Det är resultaten av inventeringarna som Hjördis Dahl nu redovisar i sin föreliggande storslagna publikation. Den är huvudsakligen koncentrerad till förindustriella förhållanden i de österbottniska, åboländska och nyländska kustbygderna samt Åland. Inte bara textiliernas utseende, material och teknik beskrivs utan även deras användning. Förf. stöder sin framställning på bouppteckningsmaterial från 1700-talet och framåt samt på upppteckningar i Svenska litteratursällskapets folkultursarkiv.

Finska textilier har tidigare främst beskrivits i boken Vanhoja kauniita käsitöitä (Gamla vackra handarbeten) av Aino Nissinen och Tyyni Vahter 1931. Den har sin svenska motsvarighet och troliga

förebild i E v Walterstorffs Textilt bildverk, 1925. Stoffet i dessa böcker är grupperade efter tekniker. I motsats till dem är föremålen i boken Högsäng och klädbod beskrivna i sina funktionella sammanhang.

Först beskrivs hemtextilier. Framförallt var sängkläderna viktiga i bondehemmen. De var inte bara till nytta utan även till prydnad i för övrigt många gånger färgfattiga interiörer. Gardiner och mattor var sena företeelser i undersökningsområdet liksom i Sverige. En mängd sängkläder, särskilt granna täcken, höjde brudens anseende, då de ingick i hemgiften.

Boken ger många uppslag till vidare forskning, inte minst jämförande sådan. Seden att vid festliga tillfällen klä väggarna med vita lakan ser jag snarast som en kulturföreteelse som är gemensam med Östeuropa. Detsamma kan gälla bruket att klä "flickbodens" väggar med vita textilier.

Högsäng i två våningar med riklig textil klädsel var typisk för 1800-talets Österbotten och återfinns också i de svenska landskapen på andra sidan Bottenhavet (inte bara i Gästrikland enligt Greta Hedlunds bok *Dräkt och kvinnlig slöjd i Ovensjö socken*, 1951, som citeras).

Enligt förf. är alltså den rikt textilbehängda högsängen en jämförelsevis sen företeelse. Detta utsluter dock inte att sängar med enkla förlåtar, ofta av ylle, kan vara äldre, vilket förf. på ett ställe i texten tycks betvivla men framlägger bevis för på ett annat. Sålunda framkommer enligt förf:s undersökning av bouppteckningsmaterialet att vid mitten av 1700-talet fanns det "sparlakan" (förlåtar för sängar) i nästan varje hem i Österbotten, dock inte tillsammans med den övriga textila utrustningen, vanligen av linne, som utmärker den senare högsängen.

Förf. skriver vidare att ordet sparlakan förekommer i det sydliga undersökningsområdet men inte i det norra. I de äldre bouppteckningarna från Österbotten finns det dock tydligen, vilket bl. a. visar att det inte är samma personer som gjort uppteckningarna och som använt sakerna, d.v.s bondebefolkningen, vilken troligen brukat termen "fållåt", om man får tro uppteckningarna på 1930-talet. (I detta sammanhang frågar jag mig varför inte förf. använt ordet förlåt utan förhänge eller det dialektala fållåt, ibland stavat folot.)

Man kan konstatera att förf. förelagt sig en mycket svår uppgift i det att hon försöker tolka bouppteckningarnas termer med hjälp av de dialektord som användes på 1930-talet, då inventeringarna i

huvudsak gjordes. Så fastslår hon att ett bordtäckte är en färgrik vävnad, medan bordduk är en vit sådan. Förf. förklarar vidare ordet räckbolster som gammal term för sängbolster. Första stavelsen torde sammanhånga med ordet tygräcka och avse ett bolstervar, taget på längden av tyget till ett större bolster än en huvudkudde. Många termer har enligt förf. samband med ord i det finska språket. Det hade varit bra om boken innehållit ett sakregister, eftersom ordförklaringar finns på många ställen i olika kapitel.

Det är främst täckena som fått en utförlig beskrivning. En del typer har sin motsvarighet i svenskt material, bl. a. ophämtatäckena. En sorts ylltäcken med bårder anser förf. vara sålda av västgötar. De praktfulla mörka täckena med rikt broderi är däremot produkter som utförts i området södra Österbotten – norra Satakunta. Förf. ser broderiet som bevis för kontakter med sydsvenskt broderi (utförligt beskrivet i E Fischers bok *Skånska yllebroderier i fria sömsätt*, 1971). I min bok *Lantheimmens prydnadssöm*, 1981, har jag beskrivit liknande fritt broderi i Jämtland, som också har förbindelse med norskt broderi. Att kontakterna mellan Svenskfinland och Norrland över Bottenhavet varit starka poängterar förf. på flera ställen i andra sammanhang (se nedan) och ett belägg för dessa kontakter ser jag i det fria yllebroderiet.

Förf. spårar gärna ursprunget till olika företeelser. Hon pekar också på inflytande som skett från herrgårdskulturen och borgerliga kretsar samt genom sjökaptener och annat sjöfolk. Påverkan från borgerliga kretsar har ju starkt ökat med tiden, vilket främst framgår i fråga om klädsicket. Ibland måste man dock ställa sig något tvekan till en del av förf:s s.k. utvecklingslinjer. Textilkonsten, liksom folkkonsten överhuvudtaget, har ju länge varit anonym och de personliga insatserna under äldre tid är svåra att få grepp om.

Förf. framhäver hur svårt det är att dra kulturella gränser beträffande olika sakers förekomst. Handel, inte minst utefter vattenvägarna från det inre av Finland, ingiften o. s. v. har sålunda under tidernas lopp verkat förändrande på mönstergivningen, arbetsmetoderna och levnadsvanorna. Natur- och näringsförhållandena tycks emellertid ha gett påtagliga skillnader mellan olika trakter under förindustriell tid. I ett särskilt avsnitt behandlas förhållandena i delar av den åländska skärgården, där den intensiva färhållningen gjort att de dominerande textilmaterialen var ull och fårskind. Hampodlingen karaktäriserade i viss utsträckning

Österbottens textilier i motsats till trakter med linodling längre söderut.

Materialtillgången inverkar inte minst på dräktskicket, som får en utförlig beskrivning plagg för plagg. De fotografier som tagits vid inventeringarna är av utomordentlig vikt för att dokumentera inte bara tidens boende och den textila handaslöjden utan även kläderna. Det är i regel finare vardagsdräkter som avbildas, inga festdräkter, men heller inga rena arbetsplagg, utan det som man hade på sig vid undersökarens besök. Bouppteckningarna tas som hjälpmedel för att beskriva äldre dräktskick.

Förf. påpekar att det egentligen bara är i två socknar som befolkningen bibehållit en särpräglad vardagsdräkt in i vårt århundrade, då propagandan för s. k. folk- eller bygdedräkter satte in. Sådana fastställdes och standardiserades framför allt genom föreningen Brages arbete. I detta sammanhang givs exempel på den betydelse som prästerna och deras familjer haft för återuppväckande och konservering av gammalt dräktskick. Intressant är också skildringen av de speciella plagg som använts av fiskarbefolkning och sjömän. Det är funktionella behov och inte rena efterblivenheten som gjort att många gamla former och tekniker bibehållits. Att sådana synpunkter kommer fram i dokumentationen visar Hjördis Dahls skicklighet som fältforskare.

Ungefär en fjärdedel av boken ägnas beskrivningen av olika textiltkniker. Förf. förutsätter här att läsaren kan väva. Hon hänvisar till olika handböcker för teknikkunskap och har även i sin litteraturförteckning Anna Henrikssons välkända Lärobok för vävning från år 1930, vilken betytt så mycket för vävningen i Finland. I stället har hon givit utförliga tekniska beskrivningar på exempelvis ullpiskning, valkning och ikatfärgning så som de utövats i äldre tid. Sådant kan numera sällan eller aldrig dokumenteras.

I boken behandlas också bandvävning, bandflätning, prydnadssöm, tillverkning av tömmar, stickning, knytning av fransar och täckstickning. Även tillverkning som blev alltmer vanlig i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, såsom virkning och stickning av vitt bomullsgarn, beskrivs liksom sekelskiftets märkning med stora röda bokstäver och engelskt broderi. Fotografier och förtydligande teckningar av förf. i de tekniska sammanhangen är synnerligen värdefulla. Dessutom är många bilder, speciellt de i färg, vackra att se på.

Genom att inventeringen och uppteckningarna i

kulturarkivet kompletteras med bouppteckningsmaterial rör sig förf. i ett långt tidsperspektiv. Det värdefullaste är dock enligt mitt förmenande vad som hörts och setts under fältarbetet. Förf. har också gjort jämförande litteraturstudier. I avsnittet Slutord har troligen insmugit sig vad jag betraktar som en felskrivning. Apropå kulturspridning utefter viktiga vattenvägar framhåller förf. att Österbotten alltsedan det varit bebyggt haft förbindelser tvärs över Bottenhavet med Norrbotten och "längs Norrbottens älvar gick handelsvägar från Norge och framförallt från de tidigare norska landskapen Jämtland och Härjedalen". Förf. måste avse Västerbotten och man kan tillägga Ångermanland och de sydnorrländska kustlandskapen. Stora likheter finns bl. a. i fråga om hemtextiliernas form och användning, mellan Hälsingland och de östliga svenskspråkiga kustbygderna i Finland. (Tyvärr återkommer Norrbotten som det viktigaste landskapet i det tyska sammandraget, ej skrivet av förf.)

I avsnittet Slutord räknar förf. även upp en del företeelser som finns i Skandinavien och i det övriga Finland men inte i svenskbygderna. Sådana är täcken i krabbasnår, finnväv (dubbelväv), fast rosengång samt trådbundet broderi på t. ex. linneplagg. Tekniken rölakan är mycket sällsynt. Troligen skulle en utvidgad jämförande studie av textilier på båda sidor Bottenhavet ge klargörande svar. Jämförelser med angränsande trakter öster- och söderut skulle givetvis också vara fruktbarande ur forskningssynpunkt.

Boken Högsäng och klädbod är ett intressant dokument av bestående värde och kommer säkerligen att bli outhärlig för den fortsatta textilforskningen i Norden. Det ligger ett stort arbete bakom inventeringens genomförande. Men det innebär kanske en ännu större prestation att Dahl – med ovärderlig assistans av Bo Lönnqvist – lyckats sammanfatta och belysa inventeringsresultaten i en så mångsidig och djupgående publikation som denna.

Gertrud Grenander Nyberg

Arvastson, Gösta: Maskinmänniskan: Arbetets förvandlingar i 1900-talets storindustri. Bokförlaget Korpen. Göteborg 1987. 197 s., ill.

Maskinmänniskan är en märklig bok, och inte lätt att karaktärisera. Dess syfte är att beskriva samhälls-

förändringar under 1900-talet, med utgångspunkt i arbetsplatserna, och materialet är "subjektiva berättelser", insamlade bland arbetare på olika metallindustrier i Göteborg: Volvo, SKF, Eriksbergsvarvet, Arendalsvarvet och Götaverken. Arvastson var ledare för en grupp etnologer som inom ramen för det så kallade Industriprojektet vid Göteborgs museer dokumenterade dessa industrier, och när projektet upphörde fortsatte han själv att intervjua på de olika arbetsplatserna. Den bok han nu ger ut är, skriver han, en avslutning av hans fältarbeten under åren 1977–1981.

Arvastsons grundsyn är klart proklamerad. Boken ska uppfattas som "en uppgörelse med den rationella människosynen i vårt samhälle" och "en polemik mot den auktoritära människosynens förespråkare inom storindustrin" (s. 8). Själv vill han istället lyfta fram det icke mätbara: subjektiva verkligheter, ett rikt liv under ytan, en mening i arbetet som inte har med arbetet utan mer med kamraterna att göra. Överhuvudtaget förefaller han också vilja mana fram en stark respekt för de många unika människor han mött, och vars levnadshistorier han återger brottstycken av i boken.

I ett kapitel kallat "Det industriella tänkandet" skisseras kort, som en bakgrund, den industriella utvecklingen i Sverige från slutet av 1800-talet fram till vår egen nära samtid. Därefter följer bearbetningen av Arvastsons eget material, uppdelad i två stora kapitel. Ett behandlar perioden fram till andra världskriget, med särskild betoning på 30-talet, och det andra slutet av 40-talet och 50-talet, alltså perioden närmast efter kriget. Boken rymmer också en kort "syntes" och ett metodappendix, och det senare är uppenbarligen en viktig nyckel till en förståelse av boken.

I detta appendix framgår att boken baseras på fyra typer av insamlat material: bandinspelade intervjuer, gjorda efter frågelista och genomförda under informanternas fritid; samtalsintervjuer gjorda på arbetsplatserna; observationer och dagboksanteckningar samt fotografier och ljuddokumentation. Intervjuerna är huvudkällan, och det är dem Arvastson först och främst diskuterar. Han är kritisk mot vad han definierar som traditionellt intervjuande: enstaka möten där informant och intervjuare sitter låsta i sina respektive positioner, där parterna egentligen inte möts och där inget förtroende uppstår. Istället framhäver han värdet av samtalsintervjuerna, alltså de informella samtalen på arbetsplatserna. Han poängterar hur viktigt det var att återkomma till samma människa flera

gånger, "dels för att sudda ut den formella undersökarrollen, dels för att kunna fortsätta ett samtal och ställa fördjupade frågor" (s. 163), och han noterar också att dessa informella samtal "blev ett viktigt källkritiskt instrument för att bekräfta eller avfärda kunskaper som kommit fram i intervjuerna" (s. 165).

Här tror jag att Arvastson har ett viktigt bidrag att komma med i en angelägen diskussion, och i mina ögon är hans insamlings sätt värt alla tänkbara lovord. Irriterande är däremot den överlägsenhet han också tillåter sig när han talar om sina metoder och sitt material; jag tänker på inledningen där han fastslår att hans sätt att arbeta med "kompakta beskrivningar och mycket långa intervjuer" har resulterat i "ett material som de flesta sällan lyckas få i ett fältarbete" (s. 20). För mig är detta en högdragen deklaration, ett mer eller mindre klart uttalat anspråk på att vara i besittning av ett material som är bättre än alla andra etnologers. Omedelbart följer emellertid ett slags gardering: boken som föreligger är, skriver Arvastson, "ett koncentrat av frågeställningar som inte ger materialet fullständig rättvisa" (ibid.). Men vad angår detta egentligen läsaren? Som läsare kan jag inte bedöma eller imponeras av något annat än den framställning som faktiskt publiceras, och därför har jag inte heller, strängt taget, någon glädje av att Arvastsons intervjuer är rikhaltiga, så länge han inte förmedlar den kvaliteten i sin presentation av materialet.

Hur ser då presentationen ut? På något sätt är det som om den försöker tillfredsställa flera olika krav och förväntningar samtidigt. Ibland är boken en faktakatalog, som när författaren i detalj redogör för stadsdelarna, bebyggelsen och industriframväxten i Göteborg. Men noga räknat är de styckena av bakgrundskaraktär. De är en ambitiös inramning av det som ska stå i centrum, nämligen redovisningen av intervjuerna och samtalen. Den redovisning har, delvis, en ganska traditionell karaktär. Arvastson smälter samman de många enskilda berättelserna till en bred kulturhistorisk skildring av arbetare i Göteborg: så här var det, så här gjorde man – fast med oundvikliga reservationer och markeringar av undantag. Spänningen mellan mönster och variation hanteras tidvis suveränt, som när Arvastson efter ett resonemang om hemmens betydelse kort och lakoniskt konstaterar: "Andra grupper av arbetarklassen avskydde däremot hemmet" (s. 46). Vad annat kan man säga, som etnolog? En sammanfattning av vad

olika människor berättar rymmer med nödvändighet både likheter och olikheter, mönster och avvikelser och konkurrerande mönster, och hanteringen av denna variation är ett ständigt återkommande problem, åtminstone så länge man ägnar sig åt att försöka smälta samman många berättelser till en enda.

Men löpande genom historiken kan man också urskilja författarens kulturanalytiska ambitioner, strävandena att markera och klargöra olika symboliska aspekter av den verklighet som beskrivs. Inledningsvis har Arvastson deklarerat sin vilja att skriva "nära materialet", och tagit avstånd från alla försök att tvinga på det "märkliga och invecklade tolkningar" eller "meningar och betydelse som strängt taget bara rör sig i hans/författarens/ eget huvud" (s. 9). Ibland är det inte ens möjligt att tolka, påpekar han:

Det är inte i varje läge möjligt att tolka en händelse i fabriken, vilket också kommer att framgå av texten. Men händelsen finns där. Ibland tycker jag att det är ärligare att utelägna svaren, bättre än att tillföra meningar och betydelse som alla har det gemensamt att de är logiska ur någon synvinkel. (s. 10).

Vad Arvastson strävar efter här, tror jag, är helt enkelt att undvika de tolkningar som inte har någon grund i materialet; de överdrivet fantasifulla – eller överdrivet logiska – skapelser som kastar loss från de sammanhang de ska beskriva. Även detta ställningstagande är, enligt min mening, lovvärt. I boken presenteras också en rad tolkningar som förefaller motiverade och rimliga, som utredandet av vad en overall stod för under förkrigstiden (s. 83), beskrivningen av en bestämd stol i pausrummet på det nutida SKF (s. 139) eller resonemanget om äldre tiders fartygsdop som ett förtydligande socialt drama (s. 85).

Boken rymmer emellertid också mängder av fragment som inte tolkas. Själv nämner Arvastson beskrivningar av händelser (jfr ovan), men ännu mer iögonenfallande är de många citaten ur intervjuerna och samtalen. De fyller så gott som hela notsystemet, och uppträder dessutom som ett slags illustrationer, inramade som okommenterade avbrott i texten. Avsikten är uppenbarligen att dessa citat ska tala för sig själva, och kanske kan de göra det; kanske kan läsaren helt enkelt kombinera ihop sin egen insikt ur det material som tillhandahålls. Men Arvastsons möjlighet att styra eller påverka läsarens förståelse måste i så fall, vad gäller de "otolkade" inslagen, vara tämligen liten, och det strider på något sätt mot en annan av de uttalade

avsikter han har. I sitt metodappendix påpekar han uttryckligen att han har valt att redigera materialet, istället för att presentera "ett antal obearbetade intervjuer i sin fullständiga omfattning" (s. 159). Med andra ord, skriver han, vill han "betona värdet av en analytisk arbetsgång framför en passiv materialpresentation" (ibid.). Ändå är analysen, kan man invända, späckad just med obearbetade fragment och impressionistiska bihang. Intervjuerna är redigerade så tillvida att de är uppbrutna och sönderklippta, men trots det ger materialpresentationen tidvis intryck av att vara just passiv, okontrollerad.

När detta stör mig är det egentligen mot en helt speciell bakgrund, nämligen Arvastsons antydningar om att hans intervjuer är av så god kvalitet, och att boken inte gör dem rättvisa. Det kan jag, som sagt, egentligen inte bedöma. Men jag kan inte heller låta bli att tänka på det, när jag läser boken. Jag misstänker nämligen att materialhanteringen fungerar mycket bättre för författaren än för läsaren eller, närmare bestämt, att de inklippta intervju- och samtalscitaten säger Arvastson oändligt mycket mer än de säger mig. För mig förblir de enstaka, lösryckta vittnesbörd, glimtar från främmande verkligheter. För honom, föreställer jag mig, kan de vara tunga av minnen och associationer, och just därför kan de säga mer än vad de egentligen säger, förmedla något mer än den uppenbara meningen.

Detta kan förefalla oundvikligt, och banalt att konstatera. Forskaren förstär väl alltid sin egen rapport bättre än vad den oinvigde läsaren gör? Jo, det kan hända. Men det förhållandet kan man ju välja att understryka eller att försöka motverka, och det är väl inte helt orimligt att kräva av forskaren att han ska anstränga sig för att förmedla till läsaren vad han själv har sett i materialet.

Mot den bakgrunden kan man fråga sig om Arvastson skulle kunna dela sin upplevelse av intervjuerna med läsarna och, i så fall, hur detta skulle kunna gå till. En infallsvinkel här kunde kanske vara att reflektera över vad det är som gör intervjuerna så rika för honom själv. Vari består den mystiska kvaliteten? Själv undrar jag om den inte, i hög grad, har sin grund i relationerna och personkännedomerna, i Arvastsons känsla av att ha kommit informanterna nära. För honom är de arbetare som framträder genom citaten – eller åtminstone vissa av dem – allt annat än anonyma. Lustigt nog är detta den fullständiga motsatsen till det intryck läsaren får; i texten kan man aldrig

känna igen några av informanterna, inte följa dem från citat till citat och än mindre föreställa sig dem som personer.

Men detta är lösa spekulationer; jag vet ju inte vad det är som Arvastson inte har berättat, och jag vet inte heller om han vill berätta det. Ändå är det just detta som gör att nyfikenheten dröjer kvar: vad var det intervjuerna var och gav, och kan det finnas något sätt att återge det? Den frågan, menar jag också, borde kunna reta och inspirera alla etnologer som arbetar med intervjumaterial. Därför är Arvastsons bok, trots allt, angelägen läsning.

Barbro Blehr

Nils-Arvid Bringéus: Livets högtider.
LT:s förlag. Stockholm 1987. 301 s., ill.

Nils-Arvid Bringéus har mer än någon annan tagit på sig uppgiften att på en gång förse de etnologiska institutionerna med kurslitteratur och den kulturhistoriskt intresserade allmänheten med relativt lättillgängliga översikter av olika sektorer av den folkliga kulturen. Hans senast utgivna verk av denna karaktär, *Livets högtider*, fyller en lucka som mycket länge känts besvärande. Närmast ersätter det väl det av K. Rob. V. Wikman 1949 utgivna tjugonde bandet av Nordisk kultur, med samma titel som Bringéus bok. Nordisk kultur-serien anses numera sedan länge föråldrad för undervisningsbruk. Dock hade detta band nog varit värt ett omnämmande hos Bringéus, det saknas t. o. m. i litteraturförteckningen. T. ex. är Wikmans koncentrerade inledning alltså en intressant och tänkvärd läsning.

Bringéus framställning är (i likhet med hans tidigare *Årets festseder*) uppdelad i ett deskriptivt och ett analytiskt avsnitt. I det förra följer författaren livsfesterna från dopkalas till gravöl. I det senare granskas livshögtiderna ur ett antal skiftande perspektiv, t. ex. vilka som organiserar dem, deras karaktär av kontrollstationer under livscykeln och deras roll som markörer av sociala gränser och samhörighet. En sådan uppdelning har många fördelar. Den mer deskriptiva genomgången blir lättillgängligt användbar. De allmängiltiga perspektiven kan diskuteras samlat och koncentrerat. Nackdelen är att den deskriptiva delen kan få ett drag av katalogartad uppräknings utan fördjupningar. Själv är jag tveksam om vilken upp-

läggning som är att föredra. Men jag hade gärna sett att ytterligare temata diskuterats utifrån ett analytiskt perspektiv. Så kunde man ha lyft fram de centrala elementen i festritualerna och granskat dem närmare. Det är ju just de från den ena festen till den andra återkommande byggstenarna, som är särdeles intressanta och bidrar till att skapa ett mönster i festseden. Att framhäva dessa baselement är ett sätt att balansera det splittrade intryck, som lätt infinner sig vid en genomgång av ett stort antal skilda fester.

I Bringéus tidigare lärobok, *Årets festseder* från 1976, finns en tydlig strävan att inte enbart behandla bondekulturens årsfester. Till skillnad från äldre författare (Martin P:son Nilsson, Albert Eskeröd) vidgar han perspektivet till att även omfatta andra sociala skikt och vår egen tid. Samma ambitioner finns i *Livets högtider*, i kontrast till den på den äldre bondekulturen inriktade skildringen i *Nordisk kultur*. Skillnaderna motiveras av förändrade ambitioner hos den moderna etnologin i allmänhet. Man kan även säga, att den sociala spännvidden ökat på ett betecknande sätt från *Årets festseder* 1976 till *Livets högtider* 1987. Delvis torde det dock ha samband med att flera av kalenderfesterna länge var knutna till jordbrukar-årets skiften, medan livsfesterna har en generell, allmänmänsklig giltighet.

Ändå är det nog en befogad gissning, att framtida läroboksförfattare kommer att nyansera framställningen socialt sett ytterligare. Bringéus text är ju ytterst beroende av vilken kunskap som den etnologiska forskningen hittills har presterat. Och där finns naturligtvis länge än en slagsida mot allmogekulturen. Hos Bringéus skildras t. ex. frieriet helt ur ett allmogeperspektiv. En framställning av den borgerliga friarseden saknas uppenbarligen i litteraturen.

Bringéus griper alltså över ett stort material i sin framställning, över stort och smått från historisk tid och från vår egen. Därmed är väl också sagt att han inte hinner bli särskilt utförlig i sin behandling av de enstaka sederna. Låt mig ta ett exempel. Under avsnittet "Frieriet" presenterar författaren seden "att fria med knivslida" och kommenterar den kortfattat. Men jag har en känsla av att många läsare kommer att haja till inför denna friarsed. Citerande en småländsk uppteckning från 1903 berättar Bringéus om hur en bonde går längs kyrkogången i den fullsatta kyrkan med sin ogifta dotter i släptåg. Han visar sin tomma knivslida åt karlsidan och förkunnar: "Min dotter vill man-

nas” vartill dottern bifogar: ”Fars ord sannas.” Det är då meningen att en giftaslysten yngling inför allt kyrkfolket skall gå fram och sticka sin kniv i sidan som annonsering av sitt frieri.

Detta offentliga frieri med sin teatraliska form och sin öppna sexualsymbolik förefaller märklig, ja, rentav artfrämmande, i den svenska bondekulturen. Nu bygger Bringéus här sin framställning på sin egen uppsats ”Fria med knivslida” från 1979 (Vetenskapssocietetens i Lund årsbok). Det är en mycket skickligt och insiktsfullt utförd studie, som naturligtvis ger en långt mer nyanserad bild av seden. Den är känd i ett stort antal uppteckningar och berättelser från södra Sverige, Norge och Finland. Men inga berättelser är direkta vittnesmål och hur långt tillbaka i tiden seden kan ligga är oklart. I de flesta uppteckningar är det flickan som bär den tomma knivslidan och att kvinnor bar knivslida till sin dräkt tillhör knappast 1800-talet. Inte heller torde scenen med fader och dotter i kyrkgången inför hela församlingen kunna vara tänkbar i 1800-talets kyrkor. Kanske, menar Bringéus, står vi här inför en av våra få bevarade traditioner med rötter i det förkristna samhället. Seden har bevarats i muntlig tradition och sägnifierats.

Jag menar med detta, att många seder varit värda en utförligare behandling i ”Livets högtider” och det hade gott kunnat få ske på bekostnad av ambitionen att täcka allehanda småseder, inte minst från vår egen tid. Som exempel på det senare skulle jag kunna nämna det nutida födelsedagsfirandet bland mindre barn. Det är ett område där det hittills inte finns några seriösa iakttagelser av större tyngd, varför en beskrivning måste bli ganska allmänt hållen eller alltför personligt förankrad. En mer uttalad prioritering och fördjupning hade motverkat den rastlöshet, som nu emellanåt kan vidlåda framställningen. Bringéus själv är ju den som har resurserna att göra dessa fördjupningar, som t. ex. vad gäller den nyss nämnda seden om frieriet med knivslidan.

Dessa resonemang får inte undanskymma bokens stora förtjänster. Särskilt viktigt är det att Bringéus delar med sig av sina stora kunskaper om livsfesternas ursprung och kyrkohistoriska bakgrund och förankring. Med detta arbete har en kännbar lucka fyllts i den långa lista av önskade handböcker och läromedel i etnologi, som ritades upp på 1960-talet och som nästan börjar närma sig sin fullbordan.

Mats Hellspong

Artur Attman, K. C. Barraclough, Wilhelm Ekman, Bo Molander, Marie Nisser, Jonas Norrby, Kurt Samuelsson: Forsmark och vallonjärnet. Utg. av Forsmarks Kraftgrupp AB. C. Perssons tryckeri AB. Stockholm 1987. 288 s., ill.

När flyktingfrågorna i dag så livligt diskuteras, glömmer många lätt bort vilket märkligt inslag i svensk historia och näringsliv som flyktingar och invandrare sedan århundraden utgjort, tyskar, holländare (som byggde Göteborg), skottar och andra. Bland dessa var vallonerna en siffermässigt tämligen obetydlig grupp, men med sina speciella kunskaper inom järnhanteringen kom de att tillhöra de mest betydelsefulla.

I sina hemorter i Belgien med Liège och Namur som centra led de genom religionskrigen och oroligheterna i samband med det nederländska frihetskriget mot spanjorerna svårt avbräck i sitt hantverk och blev också arbetslösa. Många flydde och slog sig ned i England, Tyskland, Ryssland och andra länder. Till Sverige kom de i tre vågor: under åren 1600–1625, enligt beräkning blott 229, som stannade i de Geers Finspång och i Sörmland, 1626–1655 något flera eller 612, varav en fjärdedel slog sig ned vid de uppländska brukena, de flesta vid Leufsta och Österby med ett 80-tal vardera, samt slutligen 1656–1700 blott 29, eftersom den utländska värvningen av dem då blivit förbjuden i hemlandet. Med sina speciella smidesmetoder och yrkeskunnighet deltog de i allt ledande arbete vid brukena, medan svenskarna länge på samma sätt som senare vid våra glasbruk fick nöja sig med enklare hantlangarsysslor. Denna rangordning upprätthölls i generationer.

Om detta fascinerande kapitel i svensk industrihistoria handlar ett nyutkommet praktverk, Forsmark och vallonjärnet, utgivet av Forsmarks Kraftgrupp AB, ett förvisso mycket lovvärt initiativ av f. generaldirektören Jonas Norrby, som 1985 tillsammans med docenten Marie Nisser och f. disponenten för Uddeholmsbolaget Wilhelm Ekman – nu bortgången – bildade en redaktionskommitté. Denna knöt till sitt arbete som sakkunniga direktör Bo Molander, specialist på svenska järnstämplor, professor Kurt Samuelsson, ekonomisk historiker liksom den nyligen avlidne Artur Attman i Göteborg samt den engelske yrkesmannen och forskaren K. C. Barraclough, viktig genom sin nära kannedom om den engelska marknaden, som ju länge var avgörande för den svenska

järnexporten.

Vari bestod då vallonnernas insatser? Ja, bl. a. ersatte de de gamla multtimmershyttorna med sådana helt i sten, där tackjärnet smältes fortare och göts i 4–6 m långa, trekantiga gösar i stället för de korta, platta järntackorna. Men framför allt gällde det en ny smidesteknik med två härdar i stället för det vanliga tysksmidets enda. Det innebar ett renare järn, vartill dock i hög grad den fosför- och svavelfattiga malmen med inslag av mangan från Dannemora gruvor bidrog. Detta är den ena orsaken till att Upplandsbruken – förutom de nämnda också Forsmark, Gimo, Harg m. fl. – blev så berömda och att deras stämplars värderades högre än övriga svenska bruks. Den andra orsaken är att vallonerna här var tillräckligt många för att kunna följa och kontrollera hela tillverkningsprocessen, medan enstaka invandrare i andra landskap, dit ju också en del valloner flyttade, ej på samma sätt kunde påverka utvecklingen utan inlemmades i den dominerande tekniken, tysksmidet. Denna gav också ett utmärkt stångjärn och svarade för 90 % av exporten, men kunde dock inte vid finare stålframställning tävla med vallonjärnet. Även efter götstålprocessernas tillkomst – Bessemer och Martin – mot 1800-talets slut fortsatte emellertid vallonmetoden i fallande omfattning, på Österby bruk ända till 1943 och på Strömbacka till 1947. Nu är de ju alla övergivna för nya och effektivare metoder vid stålframställningen.

Detta bokens grundläggande kapitel är skrivet av Marie Nisser på ett utmärkt klagörande sätt, även beträffande tekniska detaljer, så viktiga i sammanhanget. Dessa får en ännu grundligare analys med nya uppgifter av Wilhelm Ekman, där han som yrkesman kan skriva med självklar pondus. Han betonar bl. a. faran av slagginneslutningar i stångjärnet vid tillverkningen av kniv- och fjäderstål, som man i Sheffield specialiserade sig på. Ett slaggbrott i en rakkniv eller urfjäder, som tagit dagar att tillverka, inte minst med poleringen, blev helt naturligt en katastrof. Därför var "Öregrundsjärnet" av Dannemoramalm den finaste och därmed dyraste utgångsvaran vid framställning genom uppkolning till brännstål och degelstål, som engelsmännen uppfunnit och använde i arbetet. (Skillnaden mellan smidesjärn, stål och tackjärn beror på kolhalten, resp. ca 0,1 %, 0,5–1,3 % och ca 4 %.)

Trots dessa mycket detaljrika redogörelser, kvarstår som Marie Nisser själv påpekar dock en del frågetecken, främst kanske varför det högklas-

siga vallonjärnet trots hemlighållande och ett främmande språk inte spred sig över landet, då det var så efterfrågat och högt prissatt – industrispionage är ju ingenting nytt för vår tid. Vallonjärnet krävde något mer träkol än tysksmidet, men många bruk ägde ju egna storskogar, så det var inte avgörande. Varför är också inom detta slag av järn skillnaderna i uppskattning så markanta mellan olika bruk med Leufsta som nummer 1 och Forsmark som nummer 4 etc.? Beror det på olika brytningsställen i Dannemora gruva med olika kvalitet eller på olika detaljer i smidesprocessen? Eller helt enkelt på att de främsta bruken, Leufsta och Österby, var bättre marknadsförda och importörerna traditionsbundna? Exempel på detta är ju inte ovanliga. (Det festligaste kanske när Wedevågs bruk i Västmanland vid ett tillfälle fick tillbaka ett parti gödselgöprepar från Indien, därför att de inte var förgyllda intill skaflet på tidigare sätt!) Men, såsom Marie Nisser också påpekar, i Sheffield var det ju fråga om ytterst skickliga yrkesmän, som i allt "såg blott själva kärnan", inte primitiva mottagare utan möjlighet till sakligt grundad kritik (vilket vi inom parentes alla är när det gäller t. ex. medicinska eller tekniska nyheter eller företeelser med den osakliga kärnkraftsdebatten som aktuellt och avskräckande exempel). Frågorna kommer väl att stå öppna länge än.

Stångjärnsstängerna hade knappast yttre kvalitetskännetecken, blott olika dimensioner kunde skilja dem åt. Just därför betydde järnstämplarna så oerhört mycket vid prissättningen, där som nämnts vallonstämplarna stod högst i kurs. Våra svenska järnstämplars från de flesta bruk i hela landet har Bo Molander ägnat decennier av studier och även hårt kroppsarbete. Han har sedan länge bevakat många rivningshus såväl i Stockholm som på andra håll och därvid antecknat befintliga stämplars på bindjärn, ankarjärn m. m., i många fall sågat av ändan av stängen, där de brukar sitta, ett kämpigt arbete, det kan den intyga som själv försökt. Därav har blivit en stor samling, nu på Tekniska museet i Stockholm. För deras tolkning ger de officiella stämpelböckerna – den första 1694 – 1711 – god ledning, men desförinnan är ursprunget svårare att fastställa. Även senare kan förvillande likheter förekomma, ja, medvetet efterbildas från nya och mer okända bruks sida. (Molanders kapitel utgör en spännande läsning.)

Järnet utgjorde ju länge Sveriges värdefullaste exportvara – hela 88 % av produktionen gick ut-

omlands – och dess försäljning genom handelshus i Stockholm och Göteborg har efter Eli Heckschers pionjärarbete tidigare behandlats av både Kurt Samuelsson och Artur Attman i omfattande skrifter. Deras bidrag i Forsmarksboken kan ses som en sammanfattning, men en mycket värdefull sådan, för tiden omkring 1730 ända till 1914. Bl. a. betonas ytterligare brukens relativa självständighet gentemot handelshusen, vilka i sin tur var beroende av såväl privata insättare – de var till dels ett slags sparbanker – som internationella kontakter i Hamburg och Amsterdam. Först efter 1800-talets mitt ersattes de av storbanker samtidigt som de större bruken upprättade direktförbindelser med sina avnämare i England.

Avslutningskapitlet utgör till stor del också en nyhet, då det ger importörernas i Sheffield syn på det svenska järnet, baserat på brevväxling och arkivmaterial. Författaren K. C. Barraclough är kemist och metallurg vid ett stålverk i staden men med djupgående historiska intressen. Han redogör ingående för brännståls- och degelstålsprocesserna, dvs. uppkolning av järn till stål i särskilda ugnar. Han visar också att svenska järnstämplor, främst Leufsta och Österbybruk, var välkända i England redan under tidigt 1700-tal för tillverkning av bl. a. brännstål. Sheffield's roll som världens ledande stålcentrum befästes ytterligare genom en kanal, senare en järnväg till Hull, dit det svenska järnet skeppades och där tullhandlingar klart anger den stora omfattningen. Efter 1854, då även svenskt tackjärn blev tillåtet för export, ökade den än mer. Förutom Stockholm blev ju efterhand Göteborg den stora exporthamnen, även om just vallonjärnet av naturliga skäl tog den gamla vägen.

Till de olika kapitlen hör på gult papper tryckta lexikaliska uppgifter om olika tekniska metoder, ingenjörer, ägare, handelshus m. m., utmärkta som kompendier. Därtill kommer en mängd fina illustrationer, delvis i färg. Överhuvudtaget kan boken trots koncentrationen till ett av Upplandsbruket, Forsmark, samt Dannemora gruva, med sina konkreta exempel tjäna som handbok för alla, som sysslar med det svenska järnets ekonomiska och kulturella historia. Litteraturen i dessa ämnen är ju mycket rik, men få verk synes mig äga samma generella belysningseffekt som detta.

Gösta von Schoultz

Hej, det är från försäkringskassan!
Informaliseringen av Sverige. Red. av
Orvar Löfgren. Natur och Kultur. Stockholm 1988. 218 s., ill.

Något tillspetsat uttryckt förvandlades Sverige under 1960- och 1970-talen, särskilt under decenniet 1965–1975, från ett av Europas mest formella länder till det mest informella. Det var när duandet på ett häpnadsväckande snabbt sätt bröt igenom allt motstånd och när jeansförsäljningen nådde aldrig förut anade höjder. Medlemmarna i det demokratiska folkhemmet började uppfatta sig som tillhörande en och samma avspända familj och behovet av att markera distans och respekt syntes avta. Informaliseringen spred sig snabbt även inom statsförvaltningen och myndigheterna började lägga sig till med ett familjärt tilltal och ett kamratligt tonläge.

Det snabba kulturella klimatskiftet i Sverige under dessa år är naturligtvis ett fängslande ämne för kulturvetenskapligt studium. *Hej, det är från försäkringskassan!* är ett försök att ur ett tvärvetenskapligt perspektiv diskutera ämnet. Tre etnologer, tre språkforskare, en idéhistoriker och en konstvetare belyser frågan från skiftande utsiktspunkter. Så skriver t. ex. Svante Nordin om ämbetsideologins förändringar, Siegrun Fernlund om den moderna förvaltningsarkitekturen och Jean-Jacques Bertout om vår tids etikettböcker.

Bokens titel är lysande men lysande titlar har en baksida: de väcker enorma förväntningar. Och jag tycker inte att alla författare lyckas leva upp till dem. Några behandlar egna begränsade ämnen, som endast rätt ytligt har förbindelse med bokens huvudtema. Men om helhetsintrycket blir blandat så stannar onekligen enskilda intressanta tankegångar kvar i läsarens minne. Och Orvar Löfgrens avslutande kapitel "En svensk kulturrevolution? Kampen mot soffgruppen, slipsen och skåldalet" är en mycket klok och nyanserad och samtidigt högst underhållande diskussion av ämnet som helhet. Den bygger dock mindre på de övriga uppsatserna än på ett övergripande etnologiskt perspektiv.

IBland skymtar i en del av bidragen tanken att informaliseringen är knuten till en bestämd generation och deras värdemönster. Det är naturligtvis fyrtiotalisterna det gäller, "68-orna". (På s. 195 råkar för övrigt Orvar Löfgren bokföra den i andra sammanhang hudflängde poeten Torkel Rasmusson som författare till den ryktbara skriften om fyrtiotalisterna i stället för rätteligen brodern Lud-

vig.) Jonas Frykman talar i sitt bidrag om informaliseringen som "ett projekt" för denna generation. Sådana resonemang lämnar naturligtvis dörren öppen för möjligheten att nästa generation kan bära på helt andra ideal och att informaliseringen snabbt kan bytas i dess motsats. Det finns ju också tecken på det i vår tid och de diskuteras också av några av författarna. Ingen tycks dock tro på någon allmän återgång till 1950-talets formvärld. Ändå torde väl den tilltagande internationaliseringen antagligen komma att medföra, att svensk beteende närmar sig ett europeiskt consensus, t. ex. när det gäller klädedräkten.

Bland de språkliga artiklarna uppskattar jag särskilt Eva Mårtenssons bidrag. (Mårtensson är verksam vid Umeå universitet, den enda av bidragsgivarna, som inte hör hemma i Lund för övrigt.) Hennes uppsats om myndigheternas språkbruk ligger mycket nära bokens huvudtema. Hon vill hellre tala om en *intimisering* av detta språkbruk än om en informalisering. Hon ställer viktiga frågor: Är det offentliga språkets intimisering ett uttryck för demokratisering och en ökad gemenskapskänsla i samhället? Eller skall man uppfatta intimiseringen som ett uttryck för myndigheternas ökade intrång i människors privata sektor, för ett försåtligt sätt att öka möjligheterna till manipulering? Eller är ambitionen helt enkelt att uttrycka sig mer begripligt? Men måste det i så fall ske på ett allt intimare sätt? Det är ju just vissa myndigheters opåkallade intimitet, som kan väcka olust hos människor och kanske skapa en grogrund för den återgång till formellare mönster, som vi just nu kan börja se spår av hos mycket unga människor.

Vad jag möjligen skulle ha velat se mer av i Eva Mårtenssons välskrivna artikel är en nyansering av begreppet myndighetsspråk. Intimiseringen har säkerligen gått olika långt hos olika myndigheter. Att socialvården duar sina klienter med stor intimitet förvånar knappast. Men hur är det med rättsväsendet? Finns tendenserna där också?

Över huvud taget saknar jag ofta i boken kopplingar från informaliseringen till de stora förändringarna i samhällets socio-ekonomiska struktur. Bristen är t. ex. påfallande i Jean-Jacques Berthouts behandling av så intressanta ämnen som visiten och presentationen. Att inte bara artighetsvisiten utan även vad författaren kallar "den vänliga visiten" blivit ovanligare kan bara förstås i relation till allmänna samhällsförändringar. Visitkulturen är en överklasskultur, dess formvärld illu-

streras i teaterhistorien från Marivaux till Oscar Wilde. Men när överstinnan själv steker strömming och riksåklagaren målar badrummet på fritiden är den gamla artighetsvisiten dödsdömd. För den moderna människan är fritiden helt in-tecknad. Det var den även för den gamla överklassen; enligt Thorstein Veblen hade denna ingen egentlig fritid på grund av alla sociala förpliktelser. Men det var alltså det formaliserade sociala spelet, som då tog fritiden i anspråk.

Det intima tilltalets genombrott i den svenska tjänstemannaklassen togs nyligen upp till behandling av Stefan Bohman i artikeln *Herr Bolinder, Du eller Disponenten?* (Rig 1988:1). Hans tes var att du-reformens genombrott i dessa kretsar var en följd av tjänstemannaklassens ansvällning under efterkrigstiden, Bohman använder uttrycket "proletarisering". Minskade karriärmöjligheter skulle leda till ett minskat behov av "hierarkisering". Själv är jag tveksam till den förklaringen. Det är oklart varför de begränsade framtidsmöjligheterna skulle medföra mindre behov av distans och segregation. En trängd samhällsklass kunde ju tvärtom vara starkt benägen att hålla på de yttre formerna. Men Bohmans uppsats är ett viktigt tolkningsförsök. Jag tror att det är omöjligt att i grunden diskutera informaliseringen under efterkrigstiden utan att analysera den svenska borgerlighetens situation under denna tid. Orvar Löfgren snuddar vid detta, när han inom parentes nämner att "i jämförelse med kontinenten har vi under dessa år en borgerlig kultur som i många avseenden ligger mycket lågt". Jag tror att man måste gå längre och säga, att den borgerliga kulturen i ett europeiskt perspektiv alltid har varit påfallande tunn i Sverige och att den inte precis har fått ny näring under den långa socialdemokratiska eran. En svag borgerlig kultur i kombination med de osedvanligt invecklade och stelbenta svenska tilltalsformerna gjorde att det gamla systemet föll som en övermogen frukt i det skede som inträdde på 1960-talet, präglad av t. ex. ungdomskultur, framtidsoptimism och välbästandrömmar.

Mats Hellspong

Cajsa Lindström, Sten Rentzhog och Jan Raihle: **Byggnadstradition på den svenska landsbygden.** Bearbetningar av 10 års byggnadsinventeringar. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 1987. 302 s., ill.

Sedan slutet av 1960-talet har läns museerna arbetat med byggnadsinventeringar på beställning av kommunerna. Inventeringarna har varierat beträffande omfattning och metoder. Under åren 1969–70 utvecklades, vid läns museet i Vänersborg, den inventeringsmetod som beskrivs i riksantikvarieämbetets anvisningar för byggnadsinventeringar 1971. Metoden bygger på totalinventering, vilket inneburit att samtliga byggnader inom varje undersökningsområde dokumenterats. Andra inventeringsmetoder har inneburit selektiv inventering eller översiktlig områdesanalys. Inventeringarna har varit avsedda att ligga till grund dels för kulturminnesvårdens bedömningar i samband med det fysiska riksplanarbetet, dels för kommunernas planarbete och löpande handläggning av byggnadsärenden. Ett omfattande faktamaterial har på detta sätt samlats in i varje län. Inventeringsarbetet har pågått, mer eller mindre intensivt, i snart tjugio år och indirekt också inneburit professionell träning för en hel generation kulturminnesvårdare. Målsättningen har varit densamma för samtliga inventeringar, trots skilda metoder och genomförande. Vilka möjligheter och begränsningar erbjuder materialet för byggnadsforskaren när det gäller fördjupad kunskap om landsbygdens byggnadshistoriska utveckling?

I skriften "Byggnadstradition på den svenska landsbygden", utarbetad inom projektet Bebyggelse i kulturlandskapet, utgår författarna från ett forskningsperspektiv och presenterar en utvärdering av inventeringarnas faktamaterial och inventeringsmetoder samt en bearbetning inom valda geografiska områden av det gigantiska inventeringsmaterial som föreligger för hela landet. Rapporten sammanfattar de byggnadshistoriska uppgifter som har varit möjliga att få fram ur inventeringsmaterialet och visar att de översiktliga inventeringarna ger ett värdefullt underlag för vidare forskning, trots att materialet är heterogent. Resultatet av bearbetningen var ursprungligen avsett att publiceras i tre volymer. Förutom den föreliggande rapporten, som beskriver karakteristiska drag i den byggnadshistoriska utvecklingen, omfattar bearbetningen ytterligare två delrapporter vilka bl. a. behandlar den fortsatta bearbetningen av data från inventeringarna med slutsatser om regionala byggnadstraditioner samt en diskussion om inventeringsmetoderna. Hittills föreligger delrapport 1 i tryck, återstående delrapporter kommer sannolikt att publiceras i förenklat utförande.

Bearbetningen av inventeringsmaterialet är den

första grundläggande utvärderingen som både behandlar inventeringsmetoderna och framförallt materialets användbarhet inom byggnadsforskningen. Tidigare utvärderingar har i första hand undersökt inventeringsmaterialets utnyttjande i det kommunala byggnadslovs- och planarbetet. Denna typ av utvärdering genomfördes exempelvis 1979 av Margareta Sigurdson och riksantikvarieämbetets dokumentationsavdelning. Resultatet publicerades i byggforskningsrapporten "Kulturhistoriska bebyggelseinventeringar i nio kommuner". Vid ett par tillfällen under de senaste 10–15 åren har inventeringsmaterialets användbarhet också prövats för speciella frågeställningar i olika sammanhang. Bland annat undersökte riksantikvarieämbetet i samarbete med ett par läns museer inventeringsmaterialets kunskapsvärde vid bedömningen av bebyggelsen inför exteriöra förändringar vid energisparåtgärder, som tilläggsisolering och byte av fönster etc. Inventeringsmaterialet har däremot inte tidigare utnyttjats inom byggnadsforskningen i någon större utsträckning.

Cajsa Lindström har tillsammans med Sten Rentzhog och Jan Raihle valt ut några testområden och i bearbetningen utgått från inventeringar i tjugio socknar inom sammanlagt sex landskap. Undersökningsområdena i Jämtland, Hälsingland, Uppland, Dalmland, Västergötland och Blekinge har valts både med tanke på den geografiska spridningen och för att finna områden som så långt möjligt är representativa för en bygd eller ett landskap. Utvärderingen baseras uteslutande på uppgifterna från inventeringsformulären, vilket också inkluderar fotodokumentationen av varje fastighet och kunskapsinhämtandet från analysen av bilderna. Däremot har det inte funnits utrymme för arkivstudier varken vid inventeringarna eller under detta första skede av bearbetningen. Man får inte glömma bort att syftet med inventeringarna när de påbörjades under slutet av 1960-talet i första hand var att snabbt skaffa en överblick av landets äldre byggnadsbestånd, ett slags motsvarighet till fornlämningsregistret. Inventeringsrapporterna blev i första hand deskriptiva kataloger över föreslagna prioriterade byggnader och miljöer. Vid arbetet med de regionala kulturminnesvårdsprogrammen har inventeringarna varit en viktig källa, men i övrigt har inventeringsmaterialet knappast utnyttjats i någon större utsträckning inom byggnadsforskningen. Det är därför intressant att konstatera att inventeringsmaterialet inte bara är en bra utgångspunkt för fortsatt forskning utan att det dess-

utom är möjligt att ge en generell överblick av landsbygdens byggnadsskick och regionala bebyggelsemönster utifrån de i inventeringarna dokumenterade byggnaderna. I utvärderingen tar författarna upp ett drygt tiotal teman, inom vilka inventeringsmaterialet från de valda testområdena bearbetats statistiskt och presenteras i kommenterade tabeller och diagram. Aktuella teman är gårdsgruppering/gårdstyper, ombyggnadsgrad, åldersstruktur, planlösningar/hustyper omfattande både boningshus och ekonomibyggnader, våningsantal, utvändiga påbyggnader som exempelvis verandor, portaler etc., byggnadsstommens material och konstruktion, fasadmateriell och fasadfärger, takformer, fönster och fönsterfoder.

Bearbetningen och översikten av den byggnadshistoriska utvecklingen kan ses som en fortsättning av Sigurd Erixons arbete. I avsnittet om gårdsgruppering och gårdstyper presenteras ett nytt, omarbetat system för indelningen av de svenska gårdstyperna, som utgår från den indelning Sigurd Erixon arbetade med och som använts i så gott som samtliga beskrivningar och analyser av svensk landsbygdsbebyggelse. I tabellerna kan man avläsa frekvensen av olika företeelser, material, konstruktioner etc. beräknad i relation till socknens/landskapets övriga bebyggelse. Den statistiska bearbetningen presenteras både i tematiska och geografiska översikter. På detta sätt kan man exempelvis i en av tabellerna avläsa andelen enkelstugor i procent av samtliga hustyper inom respektive undersökningsområde. Det följande diagrammet visar den geografiska åldersfördelningen av samma hustyp, av vilket framgår att en stor del av de bevarade enkelstugorna är från mitten av 1800-talet. I Uppland upphör enkelstugan före 1890, men i de övriga landskapen ökar förekomsten på nytt under 1890-talet och enkelstugan byggs i dessa områden i mindre utsträckning långt in på 1900-talet. Liknande översikter presenteras över samtliga teman. Det är naturligtvis viktigt att vid tolkningen av uppgifterna i tabellerna ta hänsyn till testområdenas begränsning bland annat i fråga om antalet dokumenterade fastigheter. Trots de källkritiska invändningar man kan rikta både mot inventeringsmaterialet som helhet och mot den statistiska bearbetningen av en begränsad del av materialet, så är resultatet mycket glädjande och inspirerande för den fortsatta byggnadsforskningen. Analysen av den byggnadshistoriska utvecklingen, som presenteras i diagrammen och de åtföljande kommentarerna, ger en översikt av bebyg-

gelseutvecklingen som tidigare saknats. Sigurd Erixon behandlar i "Svensk byggnadskultur" tiden fram till det tidiga 1800-talet, därefter saknas översikter över landsbygdens bebyggelsehistoria. Behovet av generella översikter är därför särskilt stort när det gäller 1800- och 1900-talens bebyggelse både för kulturminnesvården och byggnadsforskningen.

Den vidgade synen på kulturminnesvårdsbegreppet mot en bredare *kulturmiljövård* aktualiserar behovet av forskning om byggnadsskick och bebyggelsehistoria. Kunskapsuppbyggnaden kräver såväl inventeringar och fältarbeten som metodutveckling och grundforskning. Det är också viktigt att kunskapen om den lokala och regionala bebyggelsen sätts in i ett större sammanhang. Skriften "Byggnadstradition på den svenska landsbygden" ger den översikt över 1800- och 1900-talens bebyggelseutveckling som tidigare saknats. Den bör inspirera till fortsatt och intensifierad bebyggelseforskning inte minst inom det etnologiska fältet.

Lena A:son Palmqvist

Barbara Johnson's Album of fashions and fabrics. Ed. by *Natalie Rothstein*. Victoria and Albert Museum. Thames and Hudson. London 1987. 208 s., 123 ill., 93 i färg.

Detta är en riktig sagobok eller en saga om en saga med tur i många turer. En dräkt- och socialhistorisk guldgruva som räddats från att forslas från Europa till USA och hamna i Colonial Williamsburg. När Christies 1973 ville sälja detta album förhindrades exporten av Victoria and Albert Museum, som sedan fick fyra års konserveringsarbete och forskningar att genomföra. Underlaget rör sig om en räkenskapsbok från 1738–48 som tillhört en George Thomson. Man vet inte exakt när den unga Barbara Johnson förvärvade kassaboken som skulle bli hennes modealbum. B J var född 1738 och dog 1825. Under nästan hela sitt långa liv fäste hon i boken in små modestick samt prover på tyger hon köpt jämte korta notiser om plagg, material, pris och när de anskaffats. Boken är högintressant på många sätt. Specialister har behandlat materialet i skilda kapitel som berör familjen och albumets tillkomst (Natalie Rothstein), Barbara Johnson och modet (Madeleine Ginsburg), textilerna i albumet (Natalie Rothstein), modegravyrerna

(Anne Buck), topografiska tryck (Jean Hamilton). Själva albumet har återgivits i magnifikt färgtryck – där varje knappål syns – och avslutningsvis följer en avdelning som behandlar George Thomson (Natalie Rothstein), G T:s klädräkningar (Avril Hart), G T:s teaterbesök (James Fowler), renskrift av räkenskaperna i kassaboken följt av noter, ordlista och index (Natalie Rothstein).

Kassaboken kom eventuellt i B J:s ägo redan på 1740-talet. Kanske har George Thomson (1717–1781) varit en vän till B J:s far kyrkoherde Woolsey Johnson (död 1756) i Olney, Buckinghamshire. Tre år efter fadern avled modern. B J var äldst av fyra syskon, de yngre var alla pojkar. Barnen hade inga ekonomiska bekymmer och hade gott stöd i en familj Smythe, som de var släkt med – en faster var gift i familjen Smythe. B J, som ej skaffade sig någon speciell utbildning, var tydligen en utåtriktad och brevskrivande person, en sällskapsmänniska, som blev en uppskattad gäst under sin ambulerande tillvaro. Hon bodde långa tider i Northampton, men gästade också vännerna Ingram i London och Woodhulls i Thenford. Från 1800-talets början tillbringade hon långa perioder i det mondäna Bath. Det är givande att nu få ett begrepp om hur en dam av medelklass klädde sig i England under tiden 1746–1823. De tidigaste proverna har fogats in i albumet i efterhand och vissa luckor i materialet kan också noteras. B J skaffade sig årligen små modekalendrar med modegravyrer. Då de trycktes på hösten blev ju modeplanschererna ett år föråldrade. Kringresande handelsmän sålde vanligen dessa kalendrar till ett pris av en shilling.

Flertalet eller 54 stycken av de 121 provlapparna är av siden, 37 är av bomull och 11 av ylle. Inget material för underkläder har medtagits, inte heller prov på kraftigare ytterplagg. Sjalar måste B J haft en mängd, men av dessa kan man ju inte klippa prover. I charmerande oregelbundenhet har lappar och modestick fästs in i albumet. B J ger oss benämningar på de skiftande materialen samt upplysningar om tygätgång och pris. B J spenderade 60 pund om året på kläder, vilket var en avsevärd summa. 1814 gick 14 pund åt endast till material för fyra klänningar. Att klä sig rätt var en nödvändighet för en dam som ville visa sig i societeten. Av välklädda väninnor och sömmerskor kunde man få goda råd. Det gällde att känna de rätta personerna som visade upp sina nya creationer på teatern eller ute i sällskapslivet. Hovet var absolut ledande, men stadens societet följde efter.

Modetidskrifterna fick allt större spridning och blev fler till antalet.

Redan från sin tidiga barndom hade B J förstås varit klädd *à la mode*. I tonåren hade hennes klänningar varit försedda med styv korsett och styvkjol, mycket förmellt. Man kan inte utesluta att hon fick bära sin mammas omsydda klänningar. Första ridträkten fick hon i 15-årsåldern. Den var av mörkblå kamlott och sydd av en skräddare, alltså extra dyr i sömnad, men avkall på modet gavs inte ens för ett barn i en prästfamilj. Också sorgdräkt skulle anläggas när hovet fick sorg och naturligtvis när någon anhörig dött. I mars 1751 fick B J en "long sack" dvs. en formell *robe à la française*, klänning med snörliv och bröstslapp och djupa ryggsveck av grå poplin med anledning av prinsens av Wales död. Två år senare bär hon en "nightgown" av vit lustring (taft), som andra gradens sorg efter sin far, och mörkgrå poplin anskaffas till en sorgdräkt efter modern, det var en negligerad klänning som man brukade bära hemma, en hellång klänning över korsett och kjol. Som 25-åring beställde B J hos en känd sömmerska, Mrs Grey i London, en påkostad klänning som drog 25 yards vit sidenatlas. Också vid kapploppningarna i Stamford 1765 ville B J vara elegant och beställde siden detta och kommande år. S. k. Brunswick, en kort jacka med snäva ärmar från armbåge till handled och vanligen försedd med huva, blev modern när hertigen av Brunswick gift sig med prinsessan Augusta 1764 och bars gärna vid resor och informell samvaro.

Man förvånas över bristen på ylletyger, inte finns det heller prov på tjockare material till ytterplagg. Men man får en skiftande bild av en konventionell dams garderob under inte mindre än 77 års tid – om än med vissa avbrott. Några prover på tryckta bomullstyger är de äldsta daterade som kunnat beläggas (1746)! Tryckta kalikåer tävlade med sidenet både vad beträffar stil och teknik. Av det allra dyrbaraste tyget i detta album, purpurfärgat kläde, som kostade 20 shillings/yard och var en gåva från brodern Robert, syddes B J:s ridträkt på 1760-talet. Det fina klädet uppskattades efter förtjänst. Smaken skiftar. En stor del av garderoben upptog blandade sidentyger och under nyklassicismens era, 1790–1810, köpte B J inga ylletyger alls. Den engelska sidenindustrin, som haft svåra krisperioder 1763–73, drabbades ånyo 1792–93. Sarcenet, tunn (brun) taft, som inte var så dyrbar blev ett omtyckt material. Sista gången B J köpte riktigt sidentyg var 1822, hon var då 84 år gam-

mal! 1795 hade hon fått 10 yards mönstrad fransk atlas (clouded French Sattin), som alltså importerats till England trots Spitalfields framgångsrika produktion. Med tilltagande ålder väljer B J diskretare tyger. Naturligtvis behöver hon nya kläder när hon från 1800 vistas i Bath. Småmönstrade engelsktillverkade tryckta tyger vinner terräng.

Inte mindre än 16 kända fickkalendrar är representerade i B. J:s album. Den äldsta modegravvyn är daterad 1754 men ur oidentifierad källa. För tiden 1770–1825 – och möjligen något tidigare – har 15 illustrationer hämtats ur "The ladies complete pocket book" (startad 1758). Under perioden 1774–1823 hämtar B J också sina modeillustrationer ur "Carnan's complete pocket book". Även tryck utgivna med anledning av kungliga besök och utflykter intresserade B J.

Intressant är att jämföra B J:s omfattande garderob med de uppgifter som framkommer i George Thomsons räkenskaper för åren 1738–48. De börjar då han är bara 21 år gammal. Även han tillhörde en välbärgad familj, liksom sin far blev G T jurist. Hans specialintresse var teatern. Klädkontot är imponerande för denne unge ämbetsman som endast väljer de yppersta kvalitéter till fest. Mellan 300 och 500 pund var hans årsbudget. På den kunde han hålla sig med två tjänare och flera hästar. Den dyraste västen kostade år 1742 11 pund och 11 shilling. Finaste sachsiska spetsar garnerade hans skjortor. Mellan åren 1738–45 skaffade han sig inte mindre än 13 purker. Det är en ordentlig dandy som fört sina detaljerade räkenskaper. Kanske orkade han inte fortsätta i långa loppet utan lämnade ifrån sig den stora kassaboken med varm hand.

Guðrun Ekstrand

Dan Bäcklund: I industrisamhällets utkant. Småbrukets omvandling i Lappmarken 1870–1970. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 24. Umeå 1988. 291 s. (Umeå Studies in Economic History 8.)

Med sin avhandling fyller Dan Bäcklund en lucka i det norrbottniska jordbrukets historieskrivning. Detta gäller i två avseenden. Först och främst uppmärksammas en region som figurerat ytterst sparsamt i litteraturen. Tidigare studier har främst

ägnats Norrbottens kustland, där det finns rimliga naturliga förutsättningar för ett i modern mening rationellt jordbruk. Klassikern på området är Gerd Enequists "Nedre luledalens byar" som utgavs 1937. Som framgår av titeln gäller Bäcklunds undersökning inlandet, men eftersom den empiriska redogörelsen i hög grad koncentrerats till Jokkmokks socken – som rymmer övre delarna av Lule älv – är det inte bara en föga känd region som ställs i fokus. I anslutning till Enequist ges också möjligheter till jämförelse mellan två näraliggande områden som är tydligt åtskilda socialt och ekonomiskt.

För det andra innebär "I industrisamhällets utkant" en uppdatering av jordbrukets historia i övre Norrland. Något tillspetsat kan sägas att tidigare forskning gjort halt vid andra världskrigets utbrott, en slutpunkt för den långdragna koloniseringsperioden och samtidigt inledningen till den mycket drastiska nedläggningen av småbruk. Dan Bäcklund följer händelseutvecklingen så långt som möjligt – med andra ord till den tid när produktionsformen i praktiken upphörde. Resultatet har också blivit någonting mer än en korrekt dokumentation i form av siffror och diagram. Trots det anonyma (om än rikhaltiga) källmaterialet hamnar författaren mycket nära småbrukarna själva, och därmed lyckas han skapa en mer inträngande förståelse för de mänskliga ställningstagandena bakom samhällsomvandlingen.

Att över huvud taget bedriva jordbruk i Norrbottens inland kan lätt betraktas som orationellt – för att inte säga hopplöst. Så även i ett historiskt perspektiv. Vintrarna har alltid varit långa, somrarna korta och jorden har sällan frambringat stort mer än potatis och hö. Visserligen förekom i början av 1900-talet en intensiv propaganda för uppodling av dessa trakter, men det primära vid den tiden var inte jordbruket utan att få till stånd en fast arbetarbefolkning som behövdes för den industriella exploateringen av skogen, malmen och vattenkraften.

Självförsörjningstanken var viktig till en början eftersom det saknades både kommunikationer och serviceorter som kunde sörja för det dagliga behovet av livsmedel. Men i takt med samhällsutbyggnaden förlorade dessa argument betydelse. Att ägna tid och krafter åt att sköta ett småbruk kunde med fog anses förlegat, och den norrbottniska småbrukaren liknades ofta vid en bakåtsträvande individ som satt fången i en föråldrad näringsform.

Dan Bäcklund vänder på resonemanget. Hans

utgångspunkt — och för övrigt avhandlingens genomgående tema — är att dessa personer agerade strategiskt och rationellt. Han menar att de hela tiden ”försökte använda sin arbetstid på ett sådant sätt att de på lång sikt erhöll högsta möjliga inkomst, i pengar eller in natura”.

Rationalitetstanken är inte svår att acceptera när det gäller den första expansionsperioden decennierna omkring sekelskiftet — och heller inte i samband med den hastiga avvecklingen under 1950- och 1960-talen. I det förra fallet gav småbruket i kombination med relativt välavlönade biinkomster från skogs- och anläggningsarbeten ett gott försörjningsalternativ i dåtidens Sverige. I det senare fallet var det också på sitt sätt rationellt att sluta med jordbruksdriften eftersom det var mer lönsamt att ta arbete i industrin eller inom den växande servicesektorn.

Men perioden där emellan, framför allt 1930- och 1940-talen, är det svårare att acceptera rationaliteten som handlingsmönster. Då påbörjades jordbrukets strukturomvandling i Sverige. De minsta gårdarna lades ner och driften effektiviserades vid de större. Processen brukar beskrivas som en vågrörelse som svepte fram över landet i ett tämligen långsamt förlopp — från söder till norr. Och det faktum att Skåne kom först och Norrbotten sist brukar allmänt ses som ett uttryck för att jordbrukets skiftande regionala förutsättningar medförde olika attityder och olika grader av engagemang bland bondebefolkningen. I Skåne, där jordbrukets ekonomiska utfall var viktigt för stora grupper, tvingades man snabbt anpassa driften till de nya omständigheterna. I norr — i det ekonomiskt svaga småbruket — fanns inga motiv och ingen beredskap för att modernisera. Man höll kvar vid det gamla och orationella. Ja, faktum är att de små brukningsenheterna blev allt fler i norr samtidigt som de avvecklades för fullt söderut.

Men varför fortlevde detta näringsfång så länge i Norrbottens inland? På grund av inrotade vanor hos en fantasilös befolkning? Nej, hävdar Dan Bäcklund, snarast på grund av att småbönderna i norr var lika måna om sin materiella välfärd som kollegerna i söder. Men deras villkor såg annorlunda ut. Ännu på 1930- och 1940-talen var småbruket en rationell produktionsform.

För att förstå detta måste man vara medveten om en grundförutsättning för småbruket i norr, nämligen det intima sambandet med de icke-agrara näringarna. Torpare och småbönder i södra Sverige klarade sig heller inte enbart på den egna

jorden, men deras biförsörjning var i hög grad knuten till den agrara sektorn. Den kombinationen blev dock allt svårare att leva med. För det första blev det i praktiken omöjligt att själv satsa på en rationell jordbruksdrift och samtidigt arbeta borta hos andra bönder när man mest behövdes på den egna gården. För det andra blev det allt större skillnader mellan jordbrukets och industrins löner. Att arbeta ”borta” hos andra bönder blev med andra ord relativt sett allt mindre lönsamt. För det tredje fanns det i södra Sverige generellt sett god tillgång på ekonomiskt lönsammare alternativ än att vara småbrukare.

I norr var situationen på många sätt annorlunda. Där fanns inte så många fasta arbetstillfällen men däremot god tillgång på välavlönade arbeten som antingen var säsongbundna (t. ex. skogsarbete och flottning) eller temporära (t. ex. väg- och anläggningsbyggen). Det var omöjligt att på sikt lita enbart till dessa men å andra sidan kunde man mycket väl kombinera dem med ett småbruk. Småbruket gav en viss bastrygghet genom den kontinuerliga tillgången på livsmedel, framför allt kött, mjölk och potatis, medan förvärvsarbetet sörjde för kontantbehovet.

Detta är en grundprincip för Lappmarkens småbruk och Dan Bäcklund visar också att man tidigt utvecklade en medveten strategi för att kombinera det agrara med det icke-agrara. Målsättningen var här inte att öka jordbruksproduktionen utan snarast att vidmakthålla självförsörjningsnivån med en stadigt minskande arbetsinsats för att få tid över till annan verksamhet. En genomgång av bouppteckningsmaterial från decennierna omkring sekelskiftet ger ett handfast stöd åt resonemanget. Där visas bland annat att småbrukarna i Jokkmokks socken hade betydligt fler arbetsbesparande redskap än motsvarande grupper i Uppsala och Kronobergs län.

Men förutsättningarna för denna symbios ändrades radikalt på 1950-talet. Först och främst växte det fram en ny arbetsmarknad med möjligheter till tryggad helårsanställning och en löneutveckling utan tidigare motstycke. För det andra ökade rörligheten. De allmänna kommunikationerna och privatbilismen gjorde att man kunde välja arbetsplats inom ett större område. För det tredje ändrades villkoren för livsmedelsförsörjningen. Tack vare det nybyggda kommunikationsnätet och tekniska innovationer som kylskåp och frysbox blev det möjligt även för ensligt belägna hushåll att ha både färsk- och förrädsvaror hemma utan att pro-

ducera maten själva.

Med andra ord: Det fanns inte längre något som talade för den gamla yrkeskombinationen. Tvärt om hade man i materiellt hänseende allt att vinna och intet att förlora på att sälja de få korna och söka fast anställning inom de expanderande näringarna – vilket som alla vet också skedde med påfallande beslutsamhet under den följande tioårsperioden.

Dan Bäcklunds avhandling ger många intressanta inblickar i småbrukets existensvillkor. Men studien pekar också på en generellt mycket viktig omständighet, som i hög grad har relevans för våra dagars jordbruks- och regionalpolitiska ställningstaganden. Här illustreras nämligen med all önskvärd tydlighet att en näringsform aldrig till fullo kan förstås utan hänsyn till de agerande individerna och ett helhetsperspektiv på deras situation i samhället.

Sören Jansson

Harry Kühnel, Helmut Hundsbichler, Gerhard Jaritz och Elisabeth Vavra: Alltag im Spätmittelalter. Verlag Styria. Graz-Wien-Köln 1984. 3. uppl 1986. 384 s., ill.

Gaffeln kom sist i bruk bland vardagsbestick, långt efter kniven och skeden. Genom bysantinskt inflytande spreds den från 1000-talet till 1200-talet i Sydeuropa. Bland de högre skikten i Nordeuropa började man använda gaffel vid matbordet under senmedeltid. Men detta ätverktyg mötte ett massivt motstånd från kyrkan, som i gaffeln såg ett djävulens redskap. (Kanske tänkte man på att de stackars förtappade hanterades med eldgafflar i helvetet, om det inte helt enkelt rörde sig om det vanliga motståndet mot nymodigheter.) Ännu Martin Luther utbrister 1518 i ett "Gud bevara mig för gaffeln", gentemot gaffeln som matbestick.

Denna och en myriad av andra kulturhistoriska notiser från medeltidens tyskspråkiga område möter man i *Alltag im Spätmittelalter*, utgiven av en grupp medarbetare i Institut für mittelalterliche Realienkunde Österreichs. I redaktören och medförfattaren Harry Kühnels programmatiska förord anges sak-kultur ("Sachkultur") som forskningsobjektet. Men med detta begrepp avses inte materiell kultur i motsats till andlig. I stället skall livs-

formernas mångfald undersökas i samband med den sociala och ekonomiska strukturen och med samtidens normsystem. Detta är också något av en programförklaring för det österrikiska institutet för medeltida *Realienkunde*, dvs ungefär kunskap om de verkliga förhållandena. Detta institut grundades 1969 och har haft en omfattande utgivning, som bland annat omfattar verk om vardagslivet i städerna (1980) och *Bäuerliche Sachkultur* (1984).

Med ett visst intresse läser man ett verk som så nära anknyter till diskussionen om föremålsforskningens värde. Och visst får man åtskilliga exempel på hur utforskandet av "sakkulturen" kan ge en bred bild av medeltidens liv. Exempelvis tidsuppfattningens förändring beskrivs med hjälp av upplysningar om när timglasen kom i bruk (så sent som på 1200-talet) och när de mekaniska urverken började sättas upp i kyrktorn och mäta ut timmarna åt stadsborna. Ännu närmare den andliga "sakkulturen" kommer vi, när helgonkult beskrivs med hjälp av pilgrimstecken, vilka såldes nästan som souvenirer vid kultplatserna.

Ibland lämnar författarna helt föremålsvärlden, som exempelvis när Kühnel tar upp frågan om livskvalitet på medeltiden, och sätter denna i samband med ren luft och rent vatten (inga självklarerheter i den tidens städer) och även i samband med en sådan detalj som förekomsten av sångfåglar i bur hos adel och borgerskap.

Sakkulturen blir således ett mycket vitt begrepp, närmast motsvarande vad vi avser med kulturhistoria, av gammalt klassiskt märke, sådan som Hans Hildebrand skrev om svensk medeltid, eller som Nils Ahnlund i sina historiska essäer uppnådde ett mästerskap i.

Men *Alltag im Spätmittelalter* har också kulturhistoriens brister. Den stora samlingen av notiser lutar ibland åt det anekdotiska, och i stället för en klart avgränsad och stringent framställning är texten i långa stycken närmast associativt uppbyggd.

Om boken således har vissa av kulturhistoriens nackdelar saknar den tyvärr en del av dess fördelar. Framställningen har knappast den lätthet och elegans, nästan skönlitterära form, som anglosaxiska författare i genren behärskar så väl (tex G M Trevelyan för att nämna en av de främsta). I stället möter vi här en tungfotad tyska, som inte bara har oändliga meningar och stycken utan också en med faktauppräknings överlastad text.

Detta strider delvis mot verkets läckra utformning, med mängder av bilder och vacker layout. Boken vacklar mellan en populär och en veten-

skaplig form. Direkt snorkigt mot den historieintresserade allmänhet som kan förväntas köpa verket är att citera långa stycken på medeltidstyska utan översättning. (Denna skiljer sig ungefär lika mycket från modern tyska som vår fornsvenska från nutidssvenskan.)

Bilderna är som sagt en mycket viktig del av texten. Det är mer än en bild per sida och dessutom ett par dussin färgplanscher. Bildtexterna är informativa och välskrivna. De löper som en parallell framställning vid sidan av brödtexten. Som i allt kulturhistoriskt bildletande i medeltidsmaterial är det ofta de små detaljerna i större religiösa

framställningar som tagits fram. Många av de bilder som presenteras är inte bara instruktiva utan ger också en livfull skildring av tidens människor, som den brunnsdrinkande pojken från Regensburg, eller en svit kärleksbilder som illustrerar en 1400-talshandskrift om trojanska kriget, eller mamman som tvättar sitt lilla barn.

Sammantaget är boken mycket innehållsrik och ger ett rikt material för var och en som är intresserad av medeltid och kulturhistoria, men presentationen i texten gör den något svårtillgänglig (dessutom saknas register).

Janken Myrdal

KORTA BOKNOTISER

Sigurd Erixon: Offerkast och bjudhammare. Uppsatser om folklig tro och sed i urval av Åke Hultkrantz och Bengt af Klintberg. Nordiska museet. Stockholm 1988. 155 s., ill.

Offerkast och bjudhammare är utgiven vid 100-årsdagen av Sigurd Erixons födelse, den 26 mars 1888. Boken består av åtta kortare uppsatser författade mellan åren 1917–1958. Åke Hultkrantz presenterar i en kort inledning författaren, hans författarskap och motiverar urvalet. I ett avslutande kapitel kommenterar Bengt af Klintberg uppsatsernas vetenskapliga innehåll och placerar dem i sitt forskningshistoriska sammanhang. Boken är rikt illustrerad.

På de inledande sidorna tecknar Åke Hultkrantz bilden av grosshandlarsonen från Söderköping, som skulle komma att bli professor i folklivsforskning på Nordiska museet i Stockholm. Att Sigurd Erixons livsverk var stort och märkligt vet vi alla, men ändå blir läsningen av detta urval uppsatser inte bara en intressant utan också en överraskande upplevelse. Dessa visar nämligen att den materiella bondekulturens kanske främste utforskare på ett lika kunnigt och skickligt sätt också studerade och skrev om folkloristiska sammanhang. De åtta nu sammanställda uppsatserna behandlar främst folklig tro och sed men i någon mån även folkdiktingen.

Åke Hultkrantz framhåller att Sigurd Erixon visserligen visade ett starkare intresse för folkloren i början av sin forskargärning än mot slutet, men att han ändå företrädde uppfattningen att det folkloristiska stoffet var en del av de etnologiska sammanhangen. Det var till och med så att han likställde begreppen folkloristik och etno-

logi. Mot ett sådant synsätt argumenterade exempelvis Carl Wilhelm von Sydow, som försvarade folkminnesforskningens självständighet gentemot allmogekulturens materiella utforskning. Åke Hultkrantz gör kommentaren att man kan invända mot Sigurd Erixons uppfattning av folkloristikens ställning, men man kan inte bestrida hans intresse för de folkliga traditionerna. Men frågan är om man inte kan se Sigurd Erixon som en föregångsman också i detta sammanhang? I dag då vi i Sverige har enhetsämnet etnologi vid högskolorna, bör Sigurd Erixons holistiska inställning inte te sig allt för främmande.

Med det vällovliga syftet att just uppmärksamma och ge en samlad introduktion till Sigurd Erixons folkloristiska författarskap är detta ett utmärkt urval av uppsatser. *Offerkast och bjudhammare* är därför en värdefull bok, inte minst genom den kortfattade men utförliga kommentar-del som Bengt af Klintberg står för.

Offerkast på Svedvi sockenallmänning samt något om offerkastar i allmänhet, som tillkom redan 1917, är ett av författarens viktigaste bidrag till folktröförforskningen, menar Bengt af Klintberg. Den mest välkända uppsatsen av de här publicerade är säkert *Ynglingalaget. En gengångare i samhället*, tryckt första gången i Fataburen 1921. Tillsammans med *Timmermännen och byteslaget*, tryckt tio år senare, påminner den om författarens omfattande studier av olika slags lagorganisationer. Ofta är det via föremålsstudier som Sigurd Erixon nalkas folkloren som Bengt af Klintberg påpekar i kommentaren till uppsatsen *Bjudhammare*. Anknytningen till bröllopsed förekommer också i *Hos en brudkläderska. Ett reseminne*. Uppsatserna är publicerade i Svenska kulturbilder år 1934 respektive 1929. I uppsatsen *Skälens talan*, 1937, belägger författaren

även ett intresse för den folkliga poesin. Med inskriptioner på dryckeskärl som utgångspunkt nalkar han sig såväl rim och ramsor som dryckesvisor. Samma år trycktes även *Folklig telegrafering*, som är en intressant studie av hur budskap på olika sätt kunde kommuniceras i bondesamhället. Samlingen avslutas med *Hushållsböcker och hushållsjournaler i äldre tid i jordbruket*, 1958, som är ett exempel på att Sigurd Erixons rika litterära produktion även kom att omfatta viktiga bidrag om våra folkböcker.

Sammanfattningsvis kan sägas att *Offerkast och bjudhammare* är en intresseväckande och värdefull utgåva, vilken inte minst den nya generationens etnologer bör läsa.

Jochum Stattin

Formidling av historie. Historikeren – på scenen eller i kulissen? Red. av *Bente Hartwiksen, Kari Hoel, Eli Moen* och *Knut Sprauten*. Norsk Historikerforening. Tapir. Oslo 1987. 96 s.

Skriver historiker främst för sina egna kolleger? Är kontrollen inom facket så hård att få historiker vågar skriva på ett "marknadsanpassat" sätt och därmed ta upp kampen med de journalister och andra amatörhistoriker som håller på att konkurrera ut dem från förlagen och bokhandelsdiskarna? Det frågar sig Dag Gjestland (tidigare vid Universitetsförlaget) i ovannämnda bok. Den är en rapport från ett seminarium i Norsk Historikerforenings regi, anordnat för att diskutera hur fackhistoriker ska kunna nå ut till en bred publik när de saknar utbildning i att skriva populärt.

Enligt Gjestland är intresset för historia på inget sätt svalt i Norge men det finns inte längre någon marknad för de traditionella historiska arbetena. Historikerna måste lära sig att skriva mer fångslande och våga ge sig i kast med nya ämnesområden, som t. ex. företagshistoria och biografier. Ett annat nytt fält vore de moderna, ännu historielösa ämnena typ ekonomi och teknik som är i stort behov av historiska läroböcker.

Historieprofessorn Kåre Lunden menar att historikerna måste börja betrakta sina manuskript som litterära texter och medvetet välja en retorisk roll. Hittills har de bara brytt sig om ett av retorikens syften, att docera. Naturvetenskapernas dominans har fått dem att tro på det "objektiva" språket och de har i sina texter spelat rollen av saklig Mr Nobody. Men humanisterna, som har till uppgift att berätta om människor, måste få respekt för att deras studieobjekt kräver en annan, mer värderande men inte desto mindre vetenskaplig behandling. Objektivitetskravet betyder att värderingarna ska redovisas så att läsaren kan ta ställning.

När det gäller strukturen i texten menar Lunden att man kan göra historia mer spännande genom att framställa den som det episka drama den ofta är. En dramatisk historieframställning är också etnologen Harald

Winges recept, särskilt då man vill nå ut med ett lokalhistoriskt arbete. Själv ska historikern hålla sig i kulissen och inte ställa sig mellan läsaren och dramat.

Journalisten Guri Hjeltnes visar i sin artikel vad historikerna kan lära sig av journalisternas språkbehandling, t. ex. att skriva "vänstertunga" meningar där poängen kommer först och att använda ett enkelt och tillspetsat språk, fritt från vetenskapliga "garderingar".

Detta är bara ett axplock ur en tankeväckande, lärorik och många gånger humoristisk liten skrift, som naturligtvis inte bara gäller förmedling av historia utan lika gärna av kulturhistoria.

Barbro Bursell

Sonja Bratt: Aurore Strandberg 1818–1903. Brev kring ett kvinnoliv. Nordiska museet. Stockholm 1987. 248 s.

I en sobert formgiven bok utgiven av Nordiska museet har Sonja Bratt med hjälp av bevarade brev och en del andra källor velat teckna ett porträtt av sin släkting Aurore Strandberg och hennes nära anförvanter. Tiden är främst 1800-talets mitt och andra hälft. Aurore Strandberg föddes och växte upp i Skåne men som gift bodde hon i Stockholm, som blir den dominerande scenen i breven. Många är dock skrivna på andra orter, t. ex. Eksjö, där system Euphrosyne länge bodde, på olika sommarnöjen på landet, några intressanta brev är skrivna i Amerika, dit Aurores bror August emigrerar redan på 1850-talet och där han så småningom spårlost försvinner.

Sonja Bratts kommenterande text är mycket sparsam, hon nöjer sig mest med att binda ihop de olika brevcitaten. Det är litet synd, eftersom breven ofta har svårt att riktigt fångsla den utomstående läsaren. Intressantast är kanske en del brev som rör maken Calle, t. ex. det där han berättar om sin fader kyrkoherdens begravning i sträng vinterkyla 1865 och även skildringen av Calles egen död 1877. Denne Carl August Strandberg var ingen okänd person i samtiden utan en uppborn skald, produktiv under pseudonymen Talis Qualis. I litteraturhistoriska kretsar skämtades det en gång en hel del om att Bernhard Tarschys använde sin stora begåvning till en avhandling om just Talis Qualis och numera läser väl inte många hans studentaktivistiska dikter, även om Kungssången ännu sjunges vid solenna tillfällen. Om nu det kulturhistoriska utbytet av de strandbergska breven är rätt begränsat, bör de ha ett avgjort utbyte för litteraturvetare med intresse för den biedermeierska familjedyllen bakom Talis Qualis författarskap.

Mats Hellspong

Föreningsmeddelanden

Styrelseberättelse 1987

Föreningen för svensk kulturhistoria har under 1987 liksom tidigare år helt inriktat sin verksamhet på att ekonomisera utgivningen av tidskriften RIG.

Under året har fyra häften utgivits. Tidskriftens redaktion har bestått av docent Elisabet Hidemark, ansvarig utgivare, professor Nils-Arvid Bringéus, docent Mats Hellspong, verkställande redaktör, samt föreningens sekreterare.

Under året har Föreningen genom Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet erhållit ett anslag av 40 000 kronor som bidrag till tryckning av tidskriften.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

1.1 1987 Ingående balanskonto

Tillgångar

Handelsbanken, Allkonto	438:60
Postgiro	43 241:24
Fordran på postgiro (felföring)	2 600:—
Kassa	546:80
Tidskriften RIG	1:—
	<u>46 827:64</u>
Verksamhetsunderskott	4 382:36
Balanserat underskott	<u>1 988:55</u>
	Kronor <u>53 198:55</u>

Skulder

Ledamöters Fond	5 500:—
Nordiska museet	3 979:65
Obetalda fakturor	<u>43 718:90</u>
	Kronor 53 198:55

Resultaträkning

Intäkter

Medlemsavgifter	57 296:94
Humanist-samhällsv. forskningsrådet	40 000:—
Etnologiska Institutionen, Lund	14 490:—
Försäljning RIG	369:41
Inkomsträntor	<u>1 300:49</u>
	Kronor 113 456:84

Kostnader

Tryckningskostnader och honorar	97 872:—
Diverse utgifter, porton etc	<u>7 163:31</u>
	105 035:31
Verksamhetsårets överskott	<u>8 421:53</u>
	Kronor 113 456:84

Balansräkning 31.12 1987

Tillgångar

Handelsbanken, Allkonto	622:60
Postgiro	9 554:12
Kassa	546:80
Tidskriften RIG	1:—
	<u>10 724:52</u>
	Kronor 10 724:52

Skulder

Ledamöters Fond	5 500:—
Nordiska museet	<u>3 173:90</u>
	8 673:90
Verksamhetsårets överskott	8 421:53
./. balanserat underskott	<u>6 370:91</u>
	<u>2 050:62</u>
	Kronor 10 724:52

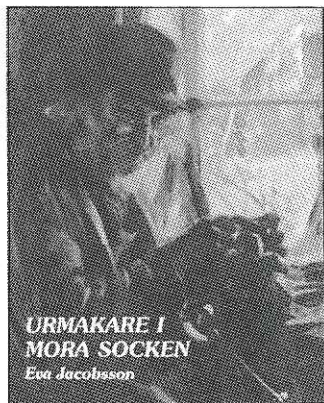
Stockholm den 3 oktober 1988

Gunnar Petri

Hans Medelius

Eivor Andersson

Några NYHETER från DALARNAS MUSEUMS FÖRLAG:

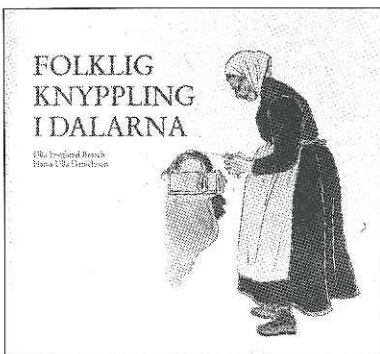

Moraurmakeriets uppkomst, tillverkningen, avsättningen, urens kännetecken och inte minst mer än 200 namn på morakarlar som varit selsatta med klocktillverkning genom åren. Rikt illustrerad. 98 s.

Pris 85:—

Från idiot till självständig människa berättar om omsorgens historia med Dalarna som exempel. Människor som bott och arbetat på Haggården i Hedemora kommer till tals — till ackompanjemang av ett tidigare okänt bildmaterial. Boken bygger på ett dokumentationsprojekt som letts av Helena Kåks. 64 s.

Pris 95:—

Folklig knyppling i Dalarna

har skrivits av en hemslöjdskonsulent och en museiman. Här finner vi knypplingens historia i Dalarna, jämförelser med Vadstenaknypplingen, redskapen, knypplerskorna ...

Ett stycke viktig kvinnohistoria och en storslagen folkkonst dras här fram i ljuset. Unikt bildmaterial. 100 s.

Pris 90:—

Beställ gärna direkt från **DALARNAS MUSEUM**,
Box 22, 791 21 Falun eller tel 023/181 60.

Vi levererar med räkning — inget fördyrande postförskott!

KONTORSFOLKET

En etnologisk studie av livet på kontor av Birgitta Conradson

På 1930-talet var det kontorschefen, skrivmaskinsflickan och springpojken som tillsammans bildade KONTORSFOLKET. Idag är vi många fler som arbetar på kontor, och vi kallar oss för direktörer, assistenter, konsulter eller dataoperatörer.

Bland det mest påtagliga i 1900-talets samhällsomvandling är just framväxten av kontor och kontorsarbete. I KONTORSFOLKET, som bygger på erfarenheter från ett försäkringsbolag, skildras vardagsliv på kontor under 1930- och 40-tal, men också idag. Vad hade man egentligen för sig mellan nio och fem på den tiden då de flesta satt trångt, i delade arbetsrum, och de manuella skrivmaskinerna smattrade? Då kontorschefen skulle tituleras kamrer, och skrivmaskinsflickorna smygrökte och drack kaffe på damtoaletterna. Vad har förändrats och vad lever kvar av riter och beteenden på våra nuvarande, mot förr mer hemliknande, men datoriserade arbetsplatser?

Birgitta Conradson är etnolog och verksam vid Nordiska museet. Hon har skrivit flera böcker i olika kulturhistoriska ämnen som *Karameller*, *Sillburkar och tvålkartonger* och *Svenska skylltar*. Hon har också publicerat ett flertal artiklar – inte minst om kontorsfolket.

NORDISKA MUSEET

SVERIGES KULTURHISTORISKA MUSEUM 11521 STOCKHOLM